

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій
кафедра політології, магістерська програма «Політологія»
(«Німецькі та європейські студії»)

Тема роботи:
**«ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ»**

дипломна робота
на здобуття академічного звання магістра політології
студентки Тюканкіної Єлизавети Сергіївни

Наукова керівниця:
докторка політичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри політології
Чабанна М.В.

Рецензент:
доктор політичних наук,
доцент кафедри політології
Гнатюк М.М.

Робота допущена до захисту в ДЕК рішенням кафедри політології
протокол №__ від _____ 20__ р.
Завідувач кафедри _____

Київ – 2025 р.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження трансформації партійних систем в умовах євроінтеграційних процесів	8
1.1. Основні підходи до дослідження партійних систем	8
1.2. Європейська інтеграція як фактор трансформації партійних систем (теорія та основні підходи)	17
Розділ 2. Еволюція партійної системи України в процесі євроінтеграції ..	34
2.1. Основні етапи і проблеми формування та функціонування партійної системи України (1991-2024)	34
2.2. Вплив процесу євроінтеграції на партійну систему України	49
Розділ 3. Тенденції, виклики та перспективи трансформації партійної системи України як держави-кандидата у члени Європейського Союзу ..	66
3.1. Сучасні тенденції функціонування партійних систем в державах-членах Європейського Союзу в контексті євроінтеграції	66
3.2. Виклики та прогнозовані тенденції розвитку партійної системи України на шляху вступу до Європейського Союзу	72
Висновки	83
Список використаних джерел і літератури	92
Анотація	103

ВСТУП

Актуальність роботи обумовлена євроінтеграційним курсом України, яка на конституційно-правовому рівні закріпила стратегічну мету розвитку нашої держави – вступ до Європейського Союзу (далі – ЄС або Союз). 23 червня 2022 р. Україна отримала статус держави-кандидата на вступ до ЄС, а вже наприкінці червня 2024 р. офіційно оголошено про початок переговорів про вступ до Союзу. У першій половині 2025 року очікується відкриття перших переговорних розділів [13].

Європейська інтеграція (далі – євроінтеграція) стала ключовим процесом, стратегічним напрямом державної політики, який має глибокий вплив не тільки на зовнішньополітичний курс України, але й на її внутрішньополітичне середовище та зумовлює необхідність глибоких інституційних змін у політичній системі країни, зокрема у її складовій – партійній системі. Вивчення процесів трансформації партійної системи України під впливом та в умовах євроінтеграції є актуальним з кількох причин.

По-перше, з моменту проголошення незалежності та відмови від комуністичного режиму в 1991 році партійна система України є динамічною та постійно мінливою на шляху до її демократичного дозрівання. Від часу активізації євроінтеграційних процесів, які ознаменувались підписанням Угоди про асоціацію України з ЄС у 2014 р., продовжились отриманням статусу держави-кандидата у члени ЄС та відкриттям переговорного процесу щодо вступу в Союз, постали питання посиленої євроінтеграції та європеїзації усіх сфер суспільного життя та систем держави, включаючи партійну систему як її важливий елемент політичної системи української держави.

По-друге, науковий інтерес до перспектив розвитку партійної системи України зумовлений ключовою роллю цієї системи у становленні представницької демократії, зміцненні політичної стабільності та впровадженні європейських стандартів демократичного управління. Партійна система є «інститутом політичного опосередкування, що репрезентує комплекс суспільних інтересів на державному рівні» [17]. Ефективне

наближення партійної системи України до європейських стандартів є важливим чинником зміцнення політичної стабільності, поглиблення демократичних процесів та просування країни на шляху євроінтеграції.

З огляду на це, дослідження перспектив трансформації партійної системи України в умовах євроінтеграції є важливим для розуміння, яким чином європейські стандарти та загальноєвропейські тенденції впливають на партійну систему України та як ці зміни можуть сприяти створенню більш ефективної, прозорої і конкурентної партійної системи.

Дослідження перспектив трансформації української партійної системи в умовах європейської інтеграції є не лише науковим завданням, але й має практичне значення для формування ефективної державної політики у сфері організації та діяльності політичних партій, а також внеском у досягнення стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі.

По-третє, важливість теми обумовлена низьким рівнем дослідженості та методологічної розробленості схожих наукових тематик у вітчизняному академічному знанні. Незважаючи на значну увагу українських науковців до проблемних питань становлення та розвитку партійної системи України, недостатньо розробленою виявилася проблема аналізу цих трансформаційних змін з точки зору такого важливого аспекту – як вплив фактору євроінтеграції як рушійної сили, ключового чиннику розвитку і модернізації сучасної партійної системи України.

Таким чином наше дослідження вирізняється і актуалізується тим, що в ньому, на робиться наукова спроба зробити комплексний аналіз трансформаційних змін партійної системи України за період з 1991 по 2025 рік із врахуванням впливу фактору євроінтеграції.

Актуалізується дослідницька проблематика і необхідністю розробки методів та інструментарію вивчення трансформації партійної системи під впливом європейської інтеграції та виокремлення критеріїв аналізу

особливостей даного процесу для прогнозування подальшого розвитку партійної системи України у процесі її вступу до ЄС.

Мета дослідження – здійснити комплексний політологічний аналіз перспектив трансформації партійної системи України в умовах європейської інтеграції.

Об'єктом дослідження є партійна система України як елемент політичної системи демократичної держави.

Предмет дослідження – перспективи трансформаційних змін партійної системи України в умовах інтеграції до ЄС.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі **завдання**:

1) окреслити основні теоретико-методологічні підходи (засади) до дослідження партійних систем та процесів їх трансформації;

2) проаналізувати основні теоретичні підходи до розуміння поняття європейської інтеграції як фактору впливу на трансформацію партійних систем;

3) охарактеризувати основні етапи еволюції партійної системи України та визначити проблеми її формування і функціонування;

4) виявити наявність та проаналізувати природу впливу процесу євроінтеграції на формування та розвиток партійної системи України;

5) визначити та охарактеризувати сучасні тенденції функціонування партійних систем держав-членів ЄС в контексті євроінтеграції;

6) виокремити основні виклики та окреслити прогнозовані перспективи подальшого розвитку та трансформації партійної системи України як держави-кандидата у члени ЄС.

Методологія дослідження. Методологічну базу дослідження складають загальнонаукові (індукція, дедукція, аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, аналогія) і спеціальні (історико-політологічний, порівняльний, аналіз статистичних даних, системний, структурно-функціональний) методи. Історико-політологічний метод застосовується для виділення та характеристики основних етапів формування та функціонування

сучасної партійної системи України протягом 1991-2024 рр. Порівняльний метод дозволяє виявити та охарактеризувати ключові спільні тенденції функціонування партійних систем в державах-членах ЄС. Методи контент-аналізу та дискурс-аналізу допомагають зрозуміти ідеологічні орієнтації та простежити відмінний зміст щодо позицій у питанні європейської інтеграції, які репрезентовані в програмах українських політичних партій. Це має значення для характеристики програмно-ідеологічного поля, наявних ліній партійної боротьби та суспільних поділів в партійній системі України в умовах євроінтеграційних процесів. Системний метод дозволив розглядати партійну систему України як цілісну політичну підсистему, що перебуває у взаємодії з іншими суспільними сферами та зазнає впливу як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, зокрема процесу європейської інтеграції. Структурно-функціональний метод був використаний для аналізу структури партійної системи (кількість та типи партій, характер партійної конкуренції, домінуючі ідеології, суспільні поділи) та визначення трансформації основних функцій політичних партій під впливом євроінтеграційних процесів. Для обробки емпіричного матеріалу використано аналіз статистичних даних.

У роботі також використано низку політологічних теорій, які надають можливість для аналізу сучасних тенденцій розвитку політичних партій і партійних систем в умовах європейської інтеграції. Зокрема, застосовано положення теорій федералізму, функціоналізму, неofункціоналізму та міжурядового підходу для осмислення природи європейської інтеграції та її впливу на трансформацію внутрішньополітичних систем. Для аналізу еволюції партійних систем використано теорію партійної конкуренції Дж. Сарторі, концепцію С. Ліпсета і С. Роккана щодо суспільних поділів, а також підходи до вивчення європеїзації політичних партій, запропоновані Р. Ладрехом, П. Маєром, П. Льюїсом та ін. Сукупність цих теоретичних засад дозволила комплексно дослідити процеси модернізації та трансформації партійної системи України в контексті європейської інтеграції.

Нормативною основою дослідження є положення та норми Конституції України, законів України «Про політичні партії», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення державного фінансування та контролю за діяльністю політичних партій», Виборчого кодексу України, які є нормативно-правовими основами функціонування партій та партійних систем в державі. Емпіричну базу дослідження склали дані статистичних та соціологічних досліджень, що характеризують розвиток партійних систем в державах ЄС та в Україні, програмні документи українських партій, аналітичні матеріали політологічних досліджень, матеріали науково-практичних конференцій, а також інші джерела, пов'язані з трансформаційним розвитком партійної системи держави в контексті європейської інтеграції.

Хронологічні рамки дослідження: період 1991 - 2024 рр.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що на основі проведеного дослідження та отриманих висновків можливо розробити практичні рекомендації щодо напрямів та шляхів удосконалення організації та функціонування політичних партій та партійної системи в Україні в умовах їх трансформаційних змін під впливом євроінтеграційних процесів.

Результати проведеного дослідження можуть бути затребувані у навчально-освітньому процесі при розробці та читанні навчальних курсів і дисциплін окремих розділів політології, зокрема партології, виборчих технологій, а також для подальших досліджень (у тому числі порівняльних) розвитку партійної системи та політичних партій України в умовах європейської інтеграції.

Структура: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та анотації. Загальний обсяг роботи складає 105 стор., з них: вступ – 5 стор., основна частина – 75 стор., висновки – 9 стор. Кількість джерел в списку використаних джерел і літератури – 97.

Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Цей розділ присвячений аналізу основних теоретичних підходів міжнародної та української політології до визначення партійної системи, її типологізації, чинників становлення і розвитку, а також впливу євроінтеграції на ці процеси, які формують методологічну основу дослідження. В цілому, в даному розділі ми розширимо розуміння інтерпретації поняття партійної системи та важливості урахування євроінтеграційних процесів як фактору впливу на формування та трансформацію партійних систем держави.

1.1. Основні підходи до дослідження партійних систем

Поняття партійної системи є одним із ключових у політичній науці, особливо в контексті аналізу демократичних режимів. Партійна система охоплює сукупність політичних партій у певній державі та характер їхньої взаємодії між собою й з іншими елементами політичної системи, яка вона формується у процесі взаємодії політичних партій між собою та з іншими політичними інститутами. Через партійну систему простежується рівень впливу партій на процес ухвалення рішень та їхня участь в управлінні державою. Партійна система має велике значення для демократії, оскільки через неї формується громадянське суспільство та визначається легітимність влади. Вона відображає реальний розподіл політичних сил у державі.

У сучасній науці існує значна кількість різноманітних підходів як до визначення поняття партійних систем та їх типологізації, так і до дослідження процесів їх формування та розвитку, а також факторів, які на ці процеси впливають.

Перші сучасні спроби комплексно дослідити партії і партійну систему, а також здійснити їх типологізацію зробив французький соціолог і політолог М. Дюверже у своїй роботі «Політичні партії» (1951), за баченням якого партійна система являє собою усі партії держави, які діють на основі відносно

стабільних зв'язків [77]. М. Дюверже відзначив на змінність феномену партійної системи з огляду на вплив різноманітних факторів, таких як кількість політичних партій та їх розміри, географія партійних осередків, система створення коаліцій [там само]. Залежно від числа партій, конкуруючих між собою за місця у парламенті, М. Дюверже виокремив однопартійні (неконкурентні) системи, які поділяються на деспотичні та демократичні різновиди та багатопартійні (конкурентні) – з однією домінуючою партією, двопартійні та мультипартійні системи [там само]. Підхід М. Дюверже до типології партійної системи можна вважати інституційним, зважаючи на те, що науковець першим акцентував увагу на взаємозв'язку між виборчими інституціями та типом партійної системи. Так, за «законом Дюверже» мажоритарна виборча система сприяє формуванню двопартійної системи, тоді як пропорційна – багатопартійної і створює умови для формування партійних коаліцій та появи нових партій [там само].

Підхід італійського політолога Дж. Сарторі, одного із найвпливовіших сучасних дослідників партійних систем і засновників загальної теорії партійної політики, викладений у його праці «Партії та Партійні системи» (1976) [94] став свого роду класичним та найчастіше застосованим підходом для усіх науковців, які здійснюють дослідження партій і партійних систем. За визначенням Дж. Сарторі, партійна система являє собою систему взаємної діяльності, яка є результатом конкуренції між партіями [94]. На основі проведеного структурованого та порівняльного аналізу величезного об'єму розрізнених емпіричних даних Дж. Сарторі запропонував аналітичну рамку дослідження партійних систем різних держав та типологію партійних систем, яка базується на двох основних критеріях – кількості «значущих» (релевантних) партій та ідеологічній дистанції між ними [там само]. Дж. Сарторі виділив наступні сім типів партійних систем: однопартійна, система з партією-гегемоном, систему з переважною партією, двопартійна, поміркованого (обмеженого) плюралізму, крайнього (поляризованого) плюралізму, атомізовану [там само]. Дж. Сарторі підкреслює важливість

розмежування між «кількісними» та «якісними» аспектами партійної системи: не лише кількість партій, але й їхнє взаємне суперництво визначає тип системи.

Американський політолог Р. Даль у своїй праці «Партійні системи і патерни опозиції» (1966) розглядає партійні системи крізь призму політичної участі та конкуренції. Для нього партійна система – це механізм, через який суспільство реалізує політичне представництво. Р. Даль не фокусується на кількості партій, а більше – на рівні політичної конкуренції та участі. Для типологізації партійних систем він використовує ступінь організаційної згуртованості партій, що є опозиційними [65]. Його підхід можна вважати функціональним

Представники соціологічного підходу С. Роккан і С. М. Ліпсет у своїй спільній праці «Партійні системи і розмежування виборців» (1967) запропонували теорію соціального розколу («cleavage theory»), відповідно до якої партійні системи формуються як відображення глибоких соціальних конфліктів (центр-периферія, церква-держава, місто-село, праця-капітал). Цей підхід є цінним для розуміння історичних передумов формування партійної системи [82].

Крім того, С. Роккан для типологізації партійних систем використовує два критерії – кількість партій та частку місць у законодавчому органі [93].

Дж. Ла Паломбара та М. Вайнер виділяють два основні типи партійних систем (конкурентні та неконкурентні) залежно від рівня змагання між партіями за владу. Конкурентні системи поділяються на багатопартійні, двопартійні та системи з домінуючою партією [76].

К. фон Байме класифікує партійні системи, враховуючи парламентське представництво партій та коаліційні взаємини між ними. Він розрізняє двопартійні системи, поміркований та поляризований плюралізм, а також гегемоніальні системи, де домінує одна партія, яку можна усунути лише шляхом об'єднання більшості інших партій [63].

Отже, можливо відзначити наявність кількох підходів до розуміння партійних систем: згідно з першим підходом, партійна система являє собою

систему взаємозв'язків між партіями, відповідно до другого підходу, партійна система – це система зв'язків між партіями, державними інститутами та іншими організаціями.

Переходячи до висвітлення основних теоретичних підходів до аналізу змін у партійних системах, Ю. Якименко слушно зазначає, що міжнародні дослідники переважно застосовують два методологічних підходи до аналізу змін у партійних системах: якісний і кількісний [59]. Якісний підхід ґрунтується на типології партійних систем. Як вважає П. Маєр, зміна партійної системи відбувається тоді, коли вона переходить з одного типу в інший (наприклад, з двопартійної до багатопартійної) [84]. Зміни вважаються значущими, якщо трансформується формат політичної конкуренції чи змінює партійний склад уряду. Однак, якісний підхід має ряд недоліків, серед яких наявність в політичній науці різноманітних типологій партійних систем і відсутність загальноприйнятої типологізації, що може бути застосована для будь-якої держави, складність класифікації конкретних систем та відсутність або рідкість значних змін, що можуть бути виявлені.

На противагу якісному, кількісний підхід базується на зміні певних критеріїв, таких як: кількість політичних партій, їх ідеологічна поляризація, ступінь інституціоналізації, рівень націоналізації (Ж. Блондель) [64]; ідеологічний компонент (К. фон Байме) [63]; функціонування парламенту і уряду, партійної організації та електорату (М. Педерсен) [90]. П. Джонс та С. Мейнворінг додають такі критерії, як: ступінь націоналізації партій і партійної системи, під яким розуміється рівномірність територіальної підтримки партій всередині держави (індекс Джині) [72].

Я.-Е. Лейн, С. Ерссон пропонується використовувати п'ять критеріїв оцінки змін партійної системи: фракційність, функціональна орієнтація, поляризація, радикальність, мінливість [75].

Кількісний підхід є переважним у порівняльних дослідженнях партійних систем, особливо в країнах із розвинутою базою даних для порівняння.

Водночас цей підхід має свої обмеження, оскільки не всі кількісні індикатори можуть бути точно виміряні або кількісно описані.

Дослідники сходяться на думці, що партійні системи в різних державах не є постійними, вони перебувають у динаміці та розвитку. Найбільше ця теза знаходить підтвердження у процесах партієтворення у країнах Центральної та Східної Європи (до яких також належить Україна), колишніх комуністичного режиму, які наприкінці минулого століття розпочали свій демократичний транзит. І відповідно їх партійні системи з огляду на особливості історичного та політичного розвитку характеризуються меншою стабільністю, ніж партійні системи таких країн Західної Європи, як Великобританія, Франція та Німеччина.

Розвиток партійних систем відбувається під впливом багатьох чинників традицій та особливостей історичного розвитку суспільства, економічної, політичної та соціальної систем, етнічних та релігійних особливостей складу населення держави тощо. Ю. Остапець виділяє двох основних підходів до дослідження впливу таких чинників, - соціетального і інституційного [26]. За соціетальним підходом на становлення і розвиток партійних систем впливають соціально-політичні поділи, особливості політичного транзиту (визначально для країни Центральної Європи) та соціально-культурних характеристик країни [там само]. Відповідно до інституційного підходу на функціонування партійних систем впливають форма правління, форма державного устрою, тип політичного режиму, структура парламенту, тип виборчих системи, норми правового регулювання) [там само].

Процес становлення багатопартійної системи в Україні та діяльність політичних партій з початку трансформаційного періоду привертав активну увагу українських дослідників. Така активна залученість сприяла формуванню значного корпусу наукових праць, присвячених вивченню етапів розвитку української багатопартійності. Загалом, українські науковці підходять до аналізу партійних систем комплексно, враховуючи як теоретичні аспекти, так

і практичні особливості функціонування партій в умовах трансформації українського суспільства.

Українські науковці приділяють значну увагу аналізу та інтерпретації поняття «партійна система», застосовуючи різні підходи та методології. Нижче розглянуто основні сучасні підходи українських дослідників до трактування цього поняття із зазначенням їхніх праць.

Досліджуючи особливості процесу інституціалізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту М. Лешанич пропонує наступне визначення партійної системи, як «існуючу в країні сукупність партій, їх взаємовідносин та взаємозв'язків у вигляді конкуренції чи співпраці, які сприяють утворенню ефективного зворотного зв'язку між суспільством і державою», як «інституційну систему (порядок) діючих в країні політичних партій [17].

М. Назаров у роботі «Кількісні та якісні підходи до типологізації партійних систем» аналізує різні методи класифікації партійних систем, зокрема кількісні, якісні та змішані підходи. Він підкреслює важливість комплексного підходу, що враховує як чисельність партій, так і їхню ідеологічну спрямованість та взаємодію [24].

В. Лебедюк у статті «Конфігурація партійної системи України: низхідні та висхідні тенденції» аналізує динаміку розвитку української партійної системи, вказуючи на процеси фрагментації та концентрації партійного поля. Він звертає увагу на вплив виборчих систем та політичних реформ на конфігурацію партійної системи. Крім того, як влучно зауважує В. Лебедюк, найуживанішим критерієм класифікації партійним систем є кількість партій, які змагаються, що вимірюється показником ефективності партій [16].

У монографії Ю. Остапця «Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур» досліджується еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур та окреслюються тенденції її подальшого розвитку. Простежено витоки, охарактеризовано основні етапи еволюції партійної системи України,

виокремлено основні чинники впливу на її розвиток, вказані напрямки вдосконалення нормативно-правової основи функціонування політичних партій, проаналізована конфігурація партійної системи за результатами парламентських виборів упродовж 1994-2014 рр., охарактеризовані основні політичні партії України [27].

Важливим етапом у розвитку української партології стали дослідження Ю. Шведа, який зробив значний внесок у теоретичне осмислення основних понять цієї наукової галузі, а також був ініціатором створення енциклопедичних словників, що систематизували термінологію у сфері політичних партій [55].

Вивчення процесів формування, розвитку та трансформації партійної системи України, а також впливу євроінтеграції на партійне будівництво, є предметом досліджень багатьох українських науковців.

Так, українські дослідники А. Ключкович і В. Семенко зробили внесок у вивчення партійних систем європейських держав [20; 49].

Порівняльні дослідження посіли чільне місце у вітчизняній партології: О. Нікогосян порівнювала партійне будівництво в Східній Європі [25]. К. Меркотан досліджувала вплив євроінтеграції на європейські моделі багатопартійності і зазначала про те, що українська багатопартійність є переважно кількісною, ніж якісною [23]. О. Балашова у своїй дисертації «Еволюція партійних систем України та Республіки Польща (1989-2019 роки)» здійснила порівняльний аналіз розвитку партійних систем двох країн, використовуючи кількісні методи та оцінюючи вплив різних чинників на їхню еволюцію [1]. В англійській науковій праці А. Мелешевич здійснив порівняння партійних систем України, Росії та країн Балтії [86].

Ю. Остапеч досліджував трансформацію партійної системи України в поствоєнний період, аналізуючи вплив електоральних циклів та прогножуючи тенденції розвитку партійного ландшафту країни [27]. Н. Гончаренко у роботі «Партійна система України: етапи становлення, перспективи розвитку»

розглянула процес становлення багатопартійності в Україні, окресливши основні етапи та тенденції розвитку партійної системи [7].

Ці наукові праці сприяють глибшому розумінню процесів партійного будівництва в Україні та впливу євроінтеграційних процесів на трансформацію національної партійної системи.

Аналізуючи наукові праці, присвячені питанню формування партійної системи в Україні, Ю. Якименко [59] виокремлює три ключові підходи до оцінки змін цієї системи та визначення етапів її розвитку. Перший підхід ґрунтується на аналізі трансформацій у структурі самих політичних партій – їх створення, об'єднання або припинення. Другий підхід фокусується на змінах у форматі партійної системи як такої. Третій підхід базується на оцінці факторів, що впливали на партійну систему в цілому, самі партії та їх взаємовідносини, таких як: політичний режим, виборча система, конституційно-правова структура, соціальна стратифікація, вплив бізнесових олігархічних груп, домінуючі соціальні розколи та ін. [там само].

Таким чином, у політологічній думці партійна система визнається ключовим елементом політичної системи, який забезпечує зв'язок між владою та суспільством.

Водночас, сучасне трактування поняття «партійна система» є міждисциплінарним і багатовимірним. Кожен підхід – класичний, інституційний, функціональний чи соціологічний – робить свій внесок у розуміння природи та динаміки партійних систем. Сьогодні дослідники дедалі частіше комбінують різні підходи, щоб дати комплексну оцінку цьому важливому елементу політичної системи держави у глобалізованому світі. Одні дослідники трактують партійну систему як сукупність усіх існуючих в державі партій, незалежно від їхнього статусу (парламентські чи позапарламентські) та рівня організації. Другі – як сукупність політичних сил, представлених у парламенті або тих, що прагнуть здобути представництво. Інші – як сукупність відносин між партіями, їх конкуренцію за владу та взаємодію з іншими елементами політичної системи.

Водночас, незважаючи на існування різноманітних підходів до розуміння партійної системи, для повного її аналізу необхідно поєднувати інституційний, функціональний та соціальний рівні. Типологізація партійних систем дозволяє краще розуміти специфіку формування та розвитку партійної системи у тій чи іншій країні. При цьому, слід зважати на те, що форма (тип) партійної системи відповідатиме реальності тільки в тому випадку, коли кількісний критерій буде використовуватися відповідно до якісних критеріїв (таких як: історичні аспекти, соціальна природа партії та ін.), виступаючи певною похідною від них.

Крім цього, на конфігурацію партійних систем впливає безліч факторів і формат партійних систем часто змінюється залежно від часу та держав. Щоб охопити та проаналізувати ці зміни, Ж. Еньєді та Ф. К. Бертоа пропонують вийти за межі аналізу окремих партій та зосередити увагу на таких показниках трансформації партійної системи, як: 1) кількість політичних партій (критерій фрагментації партійної системи); 2) взаємодія політичних партій (критерій закритості); 3) переважаючих ідеологічних моделей (тобто поляризації) 4) стабільність балансу сил (тобто нестабільність) у всіх сферах партійної конкуренції (на виборчому, парламентському, урядовому рівнях) [66]. При цьому, стабільність партійних систем пов'язана із ступенем інституціоналізації окремих партій та іншими інституційними чинниками, такими як: виборчі системи, соціологічно закріпленими структурами, такими як розколи, економічними характеристиками держави (насамперед зростанням), історичною спадщиною (наприклад, типом диктатури, що передувала конкурентній політиці), а також тривалістю демократичного досвіду та характеристиками часу, коли була демократія [там само]. Разом ці фактори, на думку вказаних вчених, складають основну неформальну інституцію сучасної політики: партійну систему, передбачуваність якої впливає на стабільність урядів та якість демократії [там само].

Отже, у міжнародній та українській політичній думці є різні підходи до трактування поняття партійної системи та її типологізації залежно від

застосування кількісного та якісного критеріїв. Кожен із підходів до дослідження партійних систем має свої переваги та обмеження.

Ми вважаємо за необхідним погодитися з думкою Ю. Яковенка про необхідність врахування синтетичного підходу, який об'єднує кількісні та якісні аспекти, є найбільш ефективним для комплексного дослідження партійної системи, враховуючи її динамічний характер [59]. Застосування такого комплексного підходу дозволяє розширити межі дослідження та врахувати усі аспекти цього багатовимірного поняття як партійна система.

Основні підходи до аналізу трансформації партійних систем зводяться до аналізу зміни (еволюції) критеріїв їх типологізації, таких як інтенсивність створення нових партій, внутрішньопартійні процеси, зміни в ідеології, а також взаємодія з політичним оточенням, включаючи виборців, виборчі закони і політичний режим.

Вивчення партійних систем важливе не тільки для розуміння внутрішньої політики країни, але й для аналізу та прогнозування перспектив її демократичного розвитку та політичної стабільності.

1.2. Європейська інтеграція як фактор трансформації партійних систем (теорія та основні підходи)

У цьому розділі розглянемо основні теоретичні засади та підходи до дослідження природи й характеру впливу європейської інтеграції на трансформацію партійних систем держав.

Протягом останніх двох десятиліть в західній науковій літературі актуальності набуло питання дослідження європейської інтеграції та її впливу на партійні системи держав-членів, а також держав, які не є членами ЄС, але мають статус кандидата на вступ до Союзу.

Традиційно трансформація партійних систем та політичних партій досліджувалась в контексті внутрішніх чинників та факторів змін. Однак, як слушно зауважують Л. Бодонне та Р. Гомес [62], в міру того, як ЄС перестав вважатися неполітизованою ареною (а не просто економічним союзом), а

європейська інтеграція та політика ЄС загалом за останні роки ставала дедалі конфліктнішими як серед політичних еліт, так і в ЗМІ, а також того, що європейське питання ставало більш важливим при голосуванні громадян під час національних виборів, дослідження різноманітних наслідків політизації ЄС та євроінтеграції, у тому числі стосовно партійних систем європейських держав, набували надзвичайної актуальності.

Дослідження європеїзації національних партій почали з'явитися на початку нового століття [71; 74; 80; 83; 84; 85;]. Останні публікації з питання впливу євроінтеграції на політичні партії та партійні системи зосереджені саме на дослідженні такого впливу на партійні системи держав ЦСЄ в період до вступу в ЄС та після набуття повноправного членства в Союзі [78;79].

Серед українських дослідників питаннями трансформації європейських партійних систем цікавились К. Меркотан [23].

Ю. Якименко представив комплексне дослідження аналізу процесу формування партійної системи України у 1990-2017 рр., його основні етапи, чинники і тенденції у європейському контексті [59]. Питанню впливу сучасних тенденцій розвитку партійних систем країн Європейського Союзу на еволюцію та функціонування партійної системи України присвячена робота Ю. Копинця [21].

Європейська інтеграція є багатовимірним явищем, яке пройшло довгий шлях розвитку від ідеї об'єднання європейських держав до створення складної системи наднаціональних інституцій. В західній науці усталена думка про те, що євроінтеграційні процеси стали ключовим зовнішнім чинником внутрішніх інституційних змін політичної, правової, соціальної та економічної систем усіх держав-членів. При цьому, зазначене в більшій мірі стосується країн Центрально-Східної Європи в процесі їх посткомуністичної трансформації та демократичного транзиту. Більш того, євроінтеграція та її наслідки продовжують залишатися наскрізним фактором подальших змін цих держав навіть після набуття повноправного членства, з огляду на те, що євроінтеграція є постійним та продовжуючи процесом. У той же час, зважаючи на те, що

євроінтеграційні процеси мають постійно-триваючий та змінний, динамічний характер, вони можуть викликати зворотні зміни в частині повороту від демократії та від власне ЄС, як у випадку Угорщини в більшій ступені, а Польщі та Словаччині – в меншій.

Під поняттям «європейська інтеграція» розуміють створення європейських інститутів та політик, які еволюціонують у напрямі формування певного наднаціонального центру, навколо якого має конституюватися спільний європейський простір, коротко розшифровуючи це поняття як «усуспільнення суверенітетів» [57].

У широкому сенсі європейську інтеграцію (далі – євроінтеграція) визначають як зближення на добровільній основі суспільств держав і економік, яке виходить за межі існуючих національних та економічних кордонів [там само]. М. Шульга виділяє наступні три принципи європейської інтеграції: 1) інтеграція як засіб, інструмент для вирішення суспільних проблем, а не мета; 2) інтеграція потребує поступового та поетапного руху від простих і обмежених до більш складних та широкомасштабних форм інтеграції; 3) інтеграція потребує адекватного механізму для прийняття збалансованих рішень стосовно інтересів різних сторін, які можливо виконати [там само].

До основних теоретичних підходів щодо розуміння сутності євроінтеграції відносять: 1) федералізм та неофедералізм, відповідно до яких кінцевою метою євроінтеграції є створення єдиної наднаціональної європейської держави з федеративним устроєм та певною автономією членів (прибічники П. Дюкло, Д. Елезер, Ж. Монне, Ч. Пентланд та ін.); 2) функціоналізм, який акцентує увагу на поетапному об'єднанні держав у наддержавну функціональну спільноту через спільні економічні та соціальні механізми (Р. Вульф, Л. Ліндберг, Д. Мітрані та ін.); 3) неофункціоналізм, що розвиває ідею системи взаємозв'язків та взаємодії між суб'єктами за допомогою «ефекту переливу» («spill-over»), коли співпраця держав в одній сфері призводить до автоматичного поширення інтеграції на інші (Е. Хаас);

4) міжурядовий підхід (інтерговерменталізм), який визначає, що в основі євроінтеграції власні інтереси національних держав та їх урядів, які є першочерговим двигуном взаємодії та консолідації інтересів членів спільноти (Е. Моравчик); 5) інституціоналізм та неоінституціоналізм (К. Армстронг, С. Балмер, Р. Коен, П. Пірсон), відповідно до яких в основі євроінтеграції – діяльність наднаціональних інститутів [6].

Як справедливо зазначає О. Сокур, в сучасній політичній науці існує певний консенсус із приводу пояснення феномену інтеграції до ЄС на базі методології федералізму, функціоналізму та неофункціоналізму [50].

Ми погоджуємося із цією тезою та вбачаємо, що кожна із вищезазначених теорій привносить своє унікальне бачення суті та змісту поняття євроінтеграції, розуміння багатогранності якої дозволяє виявити як наявність, напрям, характер та наслідки її впливу на усі системи держави, включаючи політичні партії та партійні системи. Безумовним є і те, що вплив євроінтеграції обумовлений саме специфічною і особливою природою ЄС та його політичною системою.

Тісно пов'язаним з поняттям «євроінтеграції» є поняття європеїзації (або європеїзації (англ. europenization)). Так, за твердженням Р. Ледреха, поняття «європеїзації» є поступовим процесом, який переорієнтовує напрямок і форму політики, до такого ступеня, коли політична та економічна динаміка ЄС стає частиною організаційної логіки національної політики та формування політики» [74].

Відповідно до інституціонального підходу, Дж. Олсен виділяє п'ять основних тлумачень європеїзації: 1) як зміну зовнішніх кордонів Європи як політичного простору; 2) розвиток європейських інститутів і політик на рівні ЄС; 3) проникнення європейських норм у національні та регіональні системи управління; 4) експорт європейських моделей до інших регіонів світу та 5) як політичний проєкт об'єднаної Європи [88]. Ці визначення можна згрупувати в три ключові напрямки, які відображають зміст європеїзації: формування

європейської багаторівневої системи врядування; її поглиблення (всередині) та розширення (назовні); поширення європейського впливу за межі ЄС.

П. Мейр акцентує увагу на тому, що європеїзація «охоплює проникнення європейських правил, директив і норм у інакше диференційовані внутрішні сфери» [85]. Він розглядає європеїзацію як ефект, результат відстеження наслідків процесу європейської інтеграції на національному рівні [там само]. Таким чином, європеїзація виступає свого роду мірилом оцінки ступеня впливу європейської інтеграції на державу, включаючи її партійну систему. Сприйняття європеїзації як процесу внутрішньої адаптації, викликаного проникненням норм ЄС у національну сферу, поділяє також К. Фезерстоун [67].

З точки зору процесу розширення європеїзацію розглядають як модернізацію посткомуністичних суспільств шляхом прийняття західноєвропейської політичної моделі та впровадження норм ЄС [69], а також як потужний інструмент демократизації в посткомуністичних державах Центральної та Східної Європи [68].

П. Льюїс визначає принцип європеїзації в якості дороговказу для трансформацій, які відбулись в Центральній та Східній Європі після руйнування комуністичного режиму, починаючи з 1989 р. [79].

М. Радаєллі надає більш комплексне визначення європеїзації, яка складається з процесів конструювання, розповсюдження та інституціоналізації формальних неформальних правил, процедури, політичних парадигм, стилів, спільних переконань і норм, які спочатку визначаються а потім консолідується в політичному процесі ЄС, та включаються в логіку внутрішніх політичних структур та публічних політик [92].

Л. де Вінтер запропонував своє доволі широке та комплексне визначення європеїзації партійної системи, як «подвійний, поступовий, інтерактивний та диференційований процес виникнення і розвитку на європейському рівні окремих політичних партій (з точки зору партії в електораті, партії при владі,

партійної організація, партійних політичних уподобань), партійної (их) систем (и), партійного уряду та систем зв'язків, зростання політичних мереж, що дозволяє партійному елементу в розробці, прийнятті рішень, імплементації та легітимізації авторитетних європейських правил через взаємодію «знизу-вверх», «зверху-вниз» та елітарну взаємодію, і, в той же час, на національному та субнаціональному рівнях, поступовий і диференційований процес адаптації партій, партійних систем і партійних урядів і систем зв'язків до розвитку партій на європейському рівні, з одного боку, прямий шлях через багаторівневу взаємодію всередині цих європартій, а з іншого боку, опосередковано через адаптацію до ефектів, які ширший процес розвитку європейських інституцій і політики має на національну та регіональну структуру можливостей і обмежень, у яких діють національні партії» [80].

Виходячи з аналізу цього доволі об'ємного та складного визначення, можливо підкреслити, що в розумінні Л. де Вінтера [там само], європеїзація партійної системи – це складний, багаторівневий та динамічний процес, який включає такі аспекти як: 1) розвиток політичних партій і партійних систем на європейському рівні; 2) адаптацію партій на національному та субнаціональному рівнях; 3) цей процес розгортається через висхідну («зверху вниз», bottom-up), нисхідну («знизу вгору», top-down) та елітарну взаємодію під впливом таких структурних факторів, як національні розколи, політичні культури та інститути.

Дослідник влучно акцентував на тому, що європеїзація партійної системи являє собою багаторівневу адаптацію національних партій і партійних систем як безпосередньо (через взаємодію з європейськими партіями), так і побічно (у відповідь на інституційні та політичні зміни у ЄС) [там само]. При цьому, він зауважив, що ця адаптація відрізняється між партіями та країнами залежно від характеру існуючих структур національного розколу, політичної та адміністративної культури та інститутів, партійних організаційних структур, переважання посад, голосування та цілей пошуку політики, а також

конкретних (переговорних) можливостей щодо (продовження) участі в уряді [там само].

Цікавими також є висновки дослідження Л. де Вінтера, який стверджує, що процес європеїзації дозволив створити європейську етнорегіоналістичну партійну сім'ю практично «з нуля» [там само]. Він пояснює це тим, що для цієї партійної сім'ї, більше ніж для інших сімей, євроінтеграція складає серцевину розколу, на якому побудована ця партійна сім'я, тобто на питаннях щодо розширення або позбавлення повноважень центру прийняття рішень вищого рівня та опозиції регіональної периферії. Євроінтеграція також забезпечує для цієї партійної родини нові платформи для політичного вираження поза межами національної держави, а також пропонує доступ до фінансування та політичних мереж на європейському рівні.

Л. де Вінтер виділяє наслідки європеїзації для партійної системи держави: створення нової структури політичних можливостей для націоналістичних партій, зміни партійної поведінки на європейському рівні, визначення нового європейського інтернаціоналізму та спільного політичного європейського порядку денного за принципом найменшого спільного знаменника [там само].

Отже, можливо констатувати, що незважаючи на обраний теоретичний підхід, усі дослідники відзначають істотний вплив євроінтеграційних процесів на внутрішні національні політичні системи та сфери життя суспільства в національних державах, включаючи партійну систему та політичні партії держав-членів. Процеси євроінтеграції, в основі яких консолідація та гармонізація спільних інтересів через проведення узгодженої спільної політики у визначених сферах, виступають ключовим фактором глибинних змін у всіх сферах як політичного, економічного, так правового та соціальних систем європейських держав. Визначаючи наявність чи відсутність впливу євроінтеграції усі дослідники погоджуються, що євроінтеграція є фактором, який беззаперечно викликає зміни, хоча питання дослідження її прямого або непрямого впливу на ці зміни, ще залишається відкритим.

При цьому, західні дослідники справедливо зазначають [78; 66; 96], що цей вплив є більш очевидним для країн ЦСЄ, ніж для країн Західної Європи, що пояснюється особливостями їх історичного розвитку, формування політичних інститутів, у т.ч. політичних партій та партійних систем.

Однак, вирішуючи питання про те, чи є євроінтеграційний вплив на партійні системи держав прямим (безпосереднім) чи непрямим, думки науковців поділяються на прихильників прямого впливу та тих, хто заперечує безпосередність такого впливу.

П. Мейр, вивчаючи вплив європейської інтеграції на внутрішні політики держав ЄС, стверджував, що «партійні системи, можливо, виявилися найбільш несприйнятливими до змін» [84], а отже вплив «Європи» на національні партійні системи практично не мав очевидного впливу або був мінімальним. При цьому, П. Мейр виходив із оцінки впливу євроінтеграції на зміну двох критеріїв партійної системи – формату партійної системи як кількості істотних партій в державі та механізму партійної системи в значенні того, як ці партії між собою взаємодіють. Непрямий вплив він оцінював як вимірювання посилення на партійні позиції щодо питання Європи.

Підтримуючи цю тезу, дослідники партійної політики в Словаччині Т. Хотон та М. Рибар стверджують про обмежений вплив ЄС на партійну організацію та програми політичних партій цієї країни після її вступу до ЄС, водночас визнає, що вступ держави до ЄС породив певні очікування змін, з огляду на те, що ЄС грав три ролі в період після вступу як джерело згоди, орієнтир та мірило компетенції [70].

Н. Тімуш, досліджуючи вплив європейської інтеграції на партійну політику та партійні системи пострадянських сусідів ЄС, а саме України, Молдови та Грузії у період від перших парламентських виборів після здобуття незалежності до 2006 року, зосереджується на зв'язку між ідеологічною орієнтацією партій та їхнім ставленням до Європи, а також на взаємодії між ліво-правою віссю конкуренції та європейським виміром у партійних системах цих країн [96]. Дослідниця підкреслює взаємозв'язок між системною трансформацією та

європейським питанням та стверджує, що процеси системних трансформацій у досліджуваних країнах тісно пов'язані з європейським питанням, що впливає на структуру та динаміку партійних систем і політичних орієнтацій [там само].

П. Льюїс та З. Еньєді у своїй комплексній роботі «Вплив Європейського Союзу на партійну політику в Центральній та Східній Європі» досліджують як процес європейської інтеграції вплинув на партійні системи десяти країн ЦСЄ, які приєдналися до ЄС у 2004 та у 2007 році: Болгарії, Естонії, Литви, Латвії, Польщі, Румунії, Словаччини, Словенії, Угорщини та Чехії [79]. На підставі проведеного аналізу, науковці приходять до висновку про обмежений вплив ЄС на формат партійних систем нових держав-членів з огляду на те, що кількість та основні характеристики політичних партій залишилися стабільними. У той же час, встановивши незмінність формату партійних систем цих держав, дослідники відзначають вплив євроінтеграційних процесів на механіку (механізми функціонування) партійних систем, а партійних систем, зокрема на стратегії партій та їх взаємодію. Крім того, З. Еньєді та П. Льюїс підкреслюють випадки нестабільності та фрагментації партійної системи внаслідок впливу євроінтеграції. Головним проявом впливу ЄС вони вважають послаблення партійної влади та ступеню стабільності партійної системи в країнах ЦСЄ, а не її зміцнення, євроінтеграція, на їх думку, не сприяє демократичній консолідації політичних сил в державі. Дослідники вважають, що євроінтеграційні процеси та питання Європи вносять нові елементи конфлікту та потенційної нестабільності в партійні системи європейських держав [там само].

Зокрема, вплив питання Європи проявляється у появі та зростанні популярності популістських, екстремістських та євроскептичних партій у певних державах, а також у адаптації їх до нових умов, пов'язаних з євроінтеграцією, зміщуючи пом'якшувати або змінювати свої позиції щодо європейського питання.

Як зміни в ідеології, партійній позиції та програмній політиці різних партій з питання соціального розколу – питання Європи – розглядали ефект євроінтеграції на політичні партії Дж. Маркс і К. Вілсон. Дослідники прийшли до висновку, що

європейська інтеграція глибоко вкорінена в ідеологічних дебатах, а не лише в прагматичній політичній стратегії партій, відмітили важливий і досить глибокий вплив Європи та європейських питань, які спричинили серйозні зміни в політиці багатьох соціал-демократичних партій [83]. Праві партії загалом більше підтримують інтеграцію (економічний лібералізм, суверенітет). Ліві партії можуть виступати проти цього через занепокоєння щодо ринкового лібералізму та соціального захисту. Найбільш євроскептичними є ліві авторитарні та праворадикальні партії [там само].

Цікавим є підхід С. Хікса і К. Гетца, які стверджували, що вплив євроінтеграції на партійну систему держави є непрямим ефектом результатів управління ЄС про внутрішні політичні інститути та вхідні процеси у внутрішньополітичній системі [71].

Що стосується іншого підходу, то такий дослідник як С. Стойчев заявляє, що основним фактором трансформації болгарської партійної системи є європейська інтеграція, виходячи з того, що саме остання забезпечує правдоподібне пояснення процесів, які сформували внутрішню політику в регіоні та створило середовище для формування і змін сучасної партійної системи Болгарії [95].

У свою чергу П. Льюїс визнає, що вплив європейських інституцій та політичних моделей інтеграції з міжнародними партійними групами в ЄС на розвиток партійних систем держав Центрально-Східної Європи, ретельне пристосування виборчих механізмів до регіональних норм та розвиток парламентських процедур відповідно до європейських стандартів та міжнародної практики були настільки сильними в цих країнах, що їх справді важко класифікувати лише як непрямі» [78], коли членство в ЄС було їх головною політичною ціллю. Він відмітив, що євроінтеграція та розширення ЄС на Схід мало великий вплив на ці країни, зміцнення політичної стабільності і розвитку партійної системи як її складової, оскільки ті фундаментальні і повсюдні демократичні зміни й трансформації які принесло із собою політичне рішення про обрання курсу на вступ до ЄС для цих країн практично неможливо відмежувати від євроінтеграційних процесів та виконання умов щодо членства в Союзі.

Досліджуючи сутність поняття європейської інтеграції через різні теоретичні підходи, О. Сокур також підмітив, що «інтеграція з одного боку, створює умови для формування інтернаціональних (міждержавних, наддержавних) політичних інститутів, а з іншого – може призвести до протистояння різних соціально-політичних сил, партій, держав, цивілізацій» [50].

Ми поділяємо думку про те, що євроінтеграція прямо впливає на партійні системи держав-кандидатів у члени ЄС та у подальшому держав-членів, у зв'язку з тим, що причинно-наслідковий зв'язок між діями, які відбуваються, та змінами, які настають в політичних партіях та інших елементах партійної системи, пов'язаний саме з євроінтеграцією, а остання виступає первинним фактором (першопричиною) у зв'язку з яким та чому відбуваються такі зміни.

Для оцінки впливу євроінтеграції на політичні партії і партійну систему держав-членів ЄС в цілому, не вдаючись до визначення характеру такого впливу (прямого чи непрямого), Р. Ладрех запропонував аналітичну рамку для вивчення такого впливу, яка складається з п'яти ключових елементів (сфер): 1) політики та програмного змісту; 2) організації, 3) моделі партійної конкуренції; 4) партійно-владних відносин та 5) відносин за межами національної партійної системи [74]. Дослідник стверджує, що вказана рамка спрямована і є частиною аналізу партійного розвитку та зміни партійної системи в процесі розширення. Р. Ладрех підкреслює необхідність систематичного вивчення цих аспектів для розуміння того, як європейська інтеграція трансформує політичні партії та їхню діяльність у державах-членах ЄС [там само].

Перший елемент аналітичної рамки стосується **змін ідеологічного ландшафту в державі**, який включає наявність, важливість та посилення чи інші зміни щодо питання ЄС, приєднання, інтеграції, в ідеології та програмних документах національних партій. Європейська інтеграція впливає на зміст політичних програм партій, змушуючи їх адаптувати свої позиції щодо європейських питань. Європейська інтеграція в контексті процесу

переорієнтації передбачає зміну політичних позицій усередині партій, за допомогою чого досягається розмежування партій у питанні ЄС.

Р. Ладрех зазначає, що вплив євроінтеграції у цьому аспекті проявляються у політичних та програмних посиленнях на роль ЄС як чинника внутрішньої політики та пропонування стратегій для розвитку ЄС [74]. Як приклад, дослідник відзначає, що у ході трансформації Італійської комуністичної партії (PCI) на Демократів лівих (DS) посилення на Європейський Союз почали активно використовувати в політичному дискурсі як позитивний символ модернізації країни та як механізм закріплення наднаціональних зобов'язань партії. Це свідчить про стратегічне використання образу ЄС у партійному позиціонуванні. У Французькій соціалістичній партії (PS) з кінця 1990-х років дедалі частіше з'являються конкретні ініціативи щодо напрямків європейської політики, зокрема в галузі державного сектора, а також акценти на потребі зміцнення співпраці з Партією європейських соціалістів (PES) як важливої наднаціональної політичної платформи лівого спрямування [там само].

Схожої думки С. Кріцингер та І. Михайлович, які вважають, що вплив євроінтеграції на партійну систему відбуваються, коли наявні «зміни (посилення актуальності, виразності та розходження) в позиціонуванні партій щодо Європи, а питання Європи набуває значення в національних політичних партіях» [73]. Як наслідок, більший акцент на європейському питанні разом зі змінами партійних позицій, які спрямовані на диференціацію від політичних суперників, може вплинути на традиційні національні лінії розколу та ідеологічний (ліві/праві) поділ.

Досліджуючи вплив європеїзації на партійні системи Австрії, Швеції та Фінляндії, С. Кріцингер та І. Михайлович приходять до висновків, що актуальність та важливість європейських питань у партійних програмах політичних партій цих держав стали переважати над національними питаннями, а також стали ключовими для розмежування та оцінки конкуренції між партіями [там само]. Водночас, намагаючись відповісти на питання, чи стало ставлення партій у цих країнах до євроінтеграції новою лінією розколу,

дослідники зазначили, що питання ЄС йде за лінією розколу на правих та лівих, при цьому ліві партії мають більш євроскептичні позиції, ніж праві, за деяким виключенням [там само].

За твердженням С. Стойчева, партії орієнтовані на європейський розкол, що встановлено ним на прикладі трансформації партійної системи Болгарії у період 1989-2007 рр. та впливу на цей процес фактору євроінтеграції [95]. Так, дослідник зазначає, що в партійній системі Болгарії існував розкол за/проти ЄС, а інтеграція держави в ЄС була питанням, яке визначало позиції ключових партій країни на першому етапі партійного розвитку. З одного боку – це була приваблива позиція для прихильників старого режиму, зокрема Болгарської соціалістичної партії, з іншого боку – мобілізуючим і об'єднуючим фактором для правих партій (насамперед, Союзу демократичних сил). І саме необхідність зберегти свої позиції та прихильників змусила колишню комуністичну партію змінити свою позицію і інтеграційному питанні та проголосити проєвропейськість. Однак, зміна позицій щодо європейського питання, створює можливості для інших партій скористатися нішею що звільнилась та зайняти інші позиції – з цього питання порівняно з іншими партіями. Цим наприклад скористалась праворадикальна націоналістична партія «Атака», яка закликала до перегляду договору про приєднання Болгарії до ЄС [там само].

Друга складова аналітичної рамки стосується змін в організації, функціонування партій, а також її внутрішньопартійної демократії.

Дослідники відмітили зближення форм партійної організації у нових демократіях [74; 79; 95]. Цей процес особливо помітний зліва партійного спектру і щодо соціал-демократичних партій. Партії змінюють свою внутрішню структуру та процеси, щоб ефективніше взаємодіяти з європейськими інституціями та реагувати на виклики інтеграції.

Як зазначає Р. Ладрех, організаційні зміни в партіях можуть проявлятися у зміні внутрішніх партійних правил та статуту, у які включаються положення щодо відображення профілю європейської політики, а також у включенні до

складу партійних керівних органів представників національних делегацій відповідних європейських політичних партій [74].

Під третьою складовою аналітичної рамки слід віднести елементу **зміни у партійній конкуренції та її моделях**. Європеїзація змінює динаміку конкуренції між партіями, оскільки європейські питання стають важливими темами внутрішньої політики. Ще одним важливим аспектом, на який звертає увагу Р. Ладрех є те, що європейська інтеграція з розвитком ЄС та його інституцій та розширенням сфер політик, переданих на наднаціональний рівень, та запровадженням єдиних загальноєвропейських стандартів, все більше обмежує свободу прийняття рішень національних урядів, а отже заохочує припинення конкуренції між різними політичними силами всередині держави, тим самим сприяючи досягненню певного консенсусу і скорочення діапазону політик, доступних для вибору в якості альтернативи [74].

Зважаючи на зростання політизованості питання ЄС у національній політиці, Р. Ладрех зазначає, що це стає ключовою точкою побудови відповідної партійної стратегії – анти чи проєвропейської, яка використовується для залучення виборців, або її зміни. З іншого боку, політизація питання ЄС може призвести до підвищення фракційності або появи нових партій [74].

Як приклад, у Болгарії на другому етапі формування партійної системи, саме питання ставлення до ЄС (за/проти) замінило раніше існуюче в країні розмежування партій за лінією анти-/прокомуністичні, та стало фактором зміни існуючої двопартійної системи на фрагментовано систему, а також значно повипливало на можливості формування коаліцій під час виборів та в парламенті. Також фактор євроінтеграції після вступу Болгарії до ЄС призвів до появи нової партії популістських, які кидають виклик існуючим традиційним партіям в державі, порушують внутрішню рівновагу та змушують їх корегувати свої тактику і стратегію, а також програмні положення [95].

До четвертого елементу відносяться **зміни у партійно-владних відносинах**. Інтеграція впливає на взаємодію між партіями та урядовими структурами, особливо щодо формування та реалізації політики ЄС. Як зазначає Р. Ладрех участь урядових лідерів на рівні ЄС може погіршити стосунки між партіями та урядом, оскільки міжурядові переговори можуть призвести до розходження позицій із партійними програмами [74]. З часом це створює динаміку «тисни-тягни»: партії наполягають на узгодженні з основними цінностями, водночас відступаючи від глибшої інтеграції, щоб зберегти національний контроль над ключовими політиками. Ця напруженість відображає стратегічні інтереси, а не настрої проти ЄС, і може зменшити центральну роль партійного впливу, оскільки нові повноваження ЄС змінюють динаміку груп інтересів [там само].

І нарешті, **відносини з європейськими партійними сім'ями** складають зміст п'ятого елементу аналітичної рамки. Партії розширюють свою діяльність на європейському рівні, встановлюючи зв'язки з партіями інших країн та європейськими партійними родинами.

В Європейському парламенті існують та діють 7 політичних груп, побудованих за принципом належності до відповідної європейської партійної сім'ї, які об'єднують національні партії в державах-членах за політичною приналежністю.

Європейська інтеграція передбачає зближення з відповідними європейськими партійними родинами, легітимацію національних партій на європейському рівні через приєднання до цих політичних об'єднань, адаптацію партійних ідеологій та програм, статутних документів та правил внутрішньо-партійної демократії до стандартів відповідної європейської політичної сили, а також розвиток інших форм кооперації та співпраці, включно із фінансуванням, можливістю участі у виборах та призначенні на посади в інституціях ЄС [74].

Також, слід звернути увагу на важливий консолідуючий ефект від взаємодії з європейськими партійними силами.

Ми також погоджуємося із корисністю застосування вищевказаної аналітичної рамки, з огляду на те, що зміни партійної системи внаслідок впливу євроінтеграції за вищенаведеними критеріями реально відслідкувати та отримати відповідні емпіричні дані на їх підтвердження. Водночас, вважаємо, за необхідним додати доповнити цю рамку в контексті оцінки не тільки змін, що стосуються політичних партій як основного елементу партійної системи, але й для аналізу інших складових елементів партійної системи в цілому, таких як: виборча система та зміни електоральних настроїв.

Це обґрунтовується тим, що євроінтеграційні процеси, як ми визначили, полягають у зміні правового поля держави, яка висловила прагнення стати членом ЄС, що стосується усіх сфер, включаючи функціонування виборчої системи як важливого елементу забезпечення демократії та складової партійної системи. Відповідно інтеграція в ЄС передбачає адаптацію національного законодавства до права ЄС та запровадження європейських стандартів організації виборчої системи та проведення виборів з метою забезпечення загальновизнаних міжнародних та європейських цінностей демократії як забезпечення реалізації права громадян приймати участь у обранні представницьких органів влади та самим бути обраними. ретельне пристосування виборчих механізмів до регіональних норм, та розвиток парламентських процедур відповідно до кращих міжнародних та європейських стандартів.

Отже, ця удосконалена аналітична рамка буде виглядати так: 1) зміна ідеологічного ландшафту (що включає наявність, важливість та посилення чи інші зміни щодо питання європейського союзу, приєднання, інтеграції, в ідеології та програмних документах національних партій); 2) зміни в організації, функціонуванні та внутрішньопартійної демократії партій; 3) зміни моделей партійної конкуренції; 4) зміни партійно-владних відносин; 5) зміни у відносинах з європейськими партійними силами; 6) зміни виборчої системи; 7) зміни настроїв електорату. Вказана рамка буде визначати наявність та характер впливу євроінтеграції на партійну систему та її наслідків

для неї, що буде виражатися у наявності відповідних змін трансформації чи модернізації партійної системи держави.

Отже, загалом, можна виділити кілька теоретичних підходів до визначення поняття європейська інтеграція: 1) зовнішнє розширення ЄС та приєднання до нього нових членів; 2) процес інституційних змін та розбудови механізму управління на рівні держав-членів ЄС; 3) зовнішній вплив ЄС на сусідні держави-нечлени або кандидатів у члени ЄС з метою створення єдиного простору загальноєвропейських цінностей та демократії. У свою чергу, поняття «європеїзація» слід розуміти як критерій оцінки наслідків євроінтеграції на політику та політику її держав-членів, а також процес посилення політичних інститутів європейського рівня.

В якості базової основи дослідження європеїзації політичних партій та впливу євроінтеграційних процесів на партійну систему держави можливо використовувати удосконалену аналітичну рамку Р. Ладреха [74] із семи елементів (сфер) для аналізу.

Євроінтеграція веде до поділу політичного спектру за оссю «проєвропейство» та «євроскептицизм»; стимулює уніфікацію виборчого законодавства, сприяє прозорості виборчих процедур та реформуванню системи фінансування партій; впливає на утвердження спільних поглядів виборців через промоцію загальноєвропейських цінностей, що виявляється у підтримці демократії, прав людини, рівності та прозорості влади.

Водночас, слід враховувати відмінності ступеню впливу євроінтеграції між західноєвропейськими та східноєвропейськими моделями партійної системи.

Посилення євроінтеграційного процесу безпосередньо впливає на зміни та трансформацію сучасної партійної моделі європейських держав.

РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У цьому розділі дослідження, по-перше, буде визначено модель формування партійної системи України та проаналізовано ключові етапи її розвитку. По-друге, буде розглянуто та проаналізовано вплив європейської інтеграції на становлення та трансформаційний розвиток партійної системи України.

2.1. Основні етапи і проблеми формування та функціонування партійної системи України (1991-2024)

Відновлення політичного плюралізму та багатопартійної системи в Україні тісно пов'язане з процесом формування та розвитку української державності. Формування партійної системи сучасної України розпочалось з прийняття Декларації про державний суверенітет у 1990 р. та проголошення Акту незалежності у 1991 р. в умовах докорінних, суцільних та складних змін усіх систем суспільства і держави, спрямованих на демонтаж комуністичного режиму та розбудову демократичної держави і ринкової економіки за зразком західних європейських демократій.

Протягом вже майже 35 років на цьому шляху, політична і відповідно партійна система України зазнавала динамічних змін та трансформацій у міру перетворення України у демократію. Стратегічний курс нашої держави на набуття повноправного членства в ЄС, закріплений у 2014 р. в Конституції України, став ще одним аспектом цієї трансформації.

У процесі вивчення розвитку політичних партій і партійної системи України дослідники, з одного боку, прагнуть інтерпретувати ці процеси через призму західної політологічної науки, а з іншого – спираючись на західні теорії партій і партійних систем, зазначають, що українська модель політичних партій та партійності не відповідає притаманним їм функціям. Використання виключно західних теоретичних підходів для аналізу реальності української партійної системи є проблематичним, адже ці концепції були створені з урахуванням

конкретного національного контексту та соціально-політичних умов розвитку партій у західних країнах.

Запозичивши європейську модель політичної партії, українські законодавці намагалися інтегрувати її в посткомуністичну систему влади. Саме це призвело до зміни фундаментальних характеристик вітчизняних партій, які за понад три десятиліття так і не змогли перетворитися на повноцінні аналоги партійних організацій в європейських державах, що відповідно вплинуло на особливості становлення та розвитку української партійної системи.

Партійна система України пройшла багато етапів свого розвитку. Станом на 1 січня 2025 р. в Україні зареєстровано 340 політичних партій [2]. Але за різними даними фактично здійснюють діяльність орієнтовно 280 політичних партій [61].

Для аналізу особливостей формування і трансформації партійної системи України важливо виокремити та охарактеризувати ключові етапи її розвитку. Запропонована періодизація слугуватиме не лише хронологічним поділом, а й моделлю еволюції партійної системи. Адже кожен з визначених періодів має свої характерні риси: організаційні форми партійної діяльності, домінуючі типи партій, специфіку конфігурації партійної системи та чинники, що впливали на її становлення.

У сучасній українській політичній науці існує кілька варіантів періодизації розвитку партійної системи України, запропонованих різними дослідниками, зокрема Н. Гончаренко [7], М. Кармазіною [18], В. Лебедюком [15], Ю. Остапцем та Р. Манайло-Приходько [22], Ю. Якименком [59], Ю. Копинцем [21] та іншими. Відмінності між ними зумовлені як науковими цілями, так і різними критеріями поділу на періоди.

Ю. Якименко виокремлює три основні підходи до аналізу змін у партійній системі України: а) на основі аналізу трансформацій самих політичних партій (їх створення, об'єднання, поглинання); б) через зміни у форматі партійної системи; в) з урахуванням зовнішніх чинників, які впливали як на самі партії, так і на їхні взаємовідносини (тип політичного режиму, виборча система,

конституційні зміни, соціальна структура суспільства, суспільні поділи тощо) [59].

Ю. Якименко виділяє 6 (шість) етапів еволюції партійної системи України за період 1990-2019 рр. протягом яких ця система зазнавала суттєвих змін: 1) виникнення багатопартійності (1990-1995 рр.); 2) становлення системи поляризованого плюралізму (1996-1999рр.); 3) перехід до системи поміркованого плюралізму (2000-2004рр.); 4) стабілізація системи поміркованого плюралізму (2005 р. – лютий 2010 р.); 5) рух партійної системи до системи з «партією-гегемоном» (2010-2013 рр.); 6) трансформація партійної системи (від 2014 р. і дотепер) [там само].

Ю. Копинець пропонує підходити до дослідження моделі розвитку національної партійної системи, враховуючи вплив об'єктивних (соціетальних та інституційних) та суб'єктивних чинників (пов'язані з діяльністю самих партій, представники яких у парламенті України є причетними до створення нормативно-правових умов їхнього функціонування), беручи до уваги особливості розвитку суспільства у конкретно-історичних умовах, до яких він відносить економічний стан, рівень політичної культури, демографічні характеристики соціуму та інше) [21]. При цьому, до соціетальних чинників впливу на еволюції партійної системи України дослідник відносить: 1) загальносвітові та загальноєвропейські тренди розвитку партійних систем; 2) особливості незавершеного українського демократичного транзиту (гібридний політичний режим), який спотворює сутнісні характеристики політичних партій, перетворюючи їх на субститути (псевдопартії); 3) вплив соціокультурного поділу по осі «Схід – Захід», як визначального для структурування електоральних переваг виборців та відповідно впливу на конфігурацію й акторний склад партійної системи. До інституційних чинників Ю. Копинець відносить стабільність форми правління і виборчої системи [там само]. Дослідник підкреслює, що «форма державного правління в Україні змінювалась неодноразово» (найбільш вагомі зміни протягом 2004-2014 рр., пов'язані з кількаразовим переходом з президентсько-парламентської на

парламентсько-президентську, і навпаки), а також те, що «в Україні практично усі парламентські та місцеві вибори проводилися за різними виборчими законами», що позначилось на конфігураціях партійної системи України [там само].

Ю. Копинець пропонує використовувати підхід, розроблений вченими Ю. Остапцем та Р. Манайло-Приходько [21; 22] з урахуванням вищевказаних висновків Ю. Якименка. В основі підходу згаданих науковців до періодизації розвитку партійної системи України є комплексний критерій, що включає: зміну електоральної конфігурації; соціально-політичні поділи та особливості електоральної формули; зміни у формі правління; особливості організаційної моделі партій (всеохоплюючі, картельні та інші), а також вплив масштабних соціально-політичних подій, таких як «Помаранчева революція» та «Революція гідності».

Центральною ідеєю цієї періодизації є концепт «великого електорального циклу» - періоду розвитку держави між виборами (президентськими, парламентськими, місцевими), який фіксує суттєві зміни в її політичній системі. Вихідною точкою кожного такого циклу дослідники вважають президентські вибори, результати яких, на їхню думку, задають основні параметри функціонування української партійної системи в наступному періоді [21].

В межах цього підходу автори виділяють три ключові періоди у розвитку партійної системи України: 1) 1991–2002 рр.; 2) 2002–2014 рр.; 3) від 2014 р. і до сьогодні, а також зазначають, що для кожного етапу був характерний домінуючий тип соціально-політичного поділу, домінуючий тип політичної партії та конфігурації партійної системи [там само].

Беручи до уваги результати досліджень, висновки, ключові аспекти та детальні характеристики кожного етапу розвитку партійної системи, проведеними вищезгаданими науковцями відповідно до їх періодизації, ми вбачаємо за доцільним запропонувати власну періодизацію етапів становлення та розвитку партійної системи України.

В основі цієї періодизації (поділу на відповідні етапи процесу розвитку та трансформаційних змін) української партійної системи ми використали ключовий фактор змін – суспільного поділу українського суспільства в соціокультурному аспекті на два табори – спочатку прокомуністичного та національно-демократичного (1991-2002 рр.), який в подальшому трансформувався на – прозахідний (проєвропейський) та проросійський (2002-дотепер).

Отже, ми виділяємо наступні три етапи становлення та розвитку (трансформації) партійної системи України, з урахуванням раніше виявлених та досліджених науковцями змін та ключових аспектів в партійній системі української держави за часи її незалежності.

Перший етап «Становлення багатопартійної системи» (1991-2004 рр.).

У цей період, який розпочався зі скасування монополії на владу з боку Комуністичної партії, розпочалось масове створення та становлення перших політичних партій незалежної України, формування ними своїх програмних ідеологій, формування таборів та першої лінії розмежування (суспільного поділу) у боротьбі партій за вираження і представлення інтересів виборців та подальшої участі у отримання влади.

Існуючу у цей період партійну систему України можливо охарактеризувати, виокремивши два підетапи: 1) як багатопартійну атомізовану систему з тенденцією до поляризації, яка прийшла на зміну однопартійній (1991-1998 рр.), 2) як партійну систему поляризованого плюралізму (1998 по 2004 рр.).

Для першого підетапу (1991-1998 рр.) були характерні наступні риси:

1) створення партій за принципом «знизу» - на основі громадських організацій, рухів та інших неформальних політичних об'єднань, а також за програмно-ідеологічними засадами [7; 59];

2) існування поділу на два полюси – ліві (новосформована Комуністична партія України, Соціалістична партія України, Селянська партія, ліворадикальна ВКП(б), партії за відновлення союзу колишніх радянських республік (Громадянський конгрес, Партія слов'янської єдності та ін.) та праві

(правоцентристські та праворадикальні групи, представлені національно-демократичними та націоналістичними партіями, такими як: Народний Рух України, Партія демократичного відродження України, соціально-демократичні партії, зелені та ліберальні партії) [59];

3) основний суспільний поділ, який розмежовував ліві та праві політичні сили, був на два табори – прокомуністичний (прихильники колишнього режиму та відновлення союзу радянських держав або інтеграції з колишніми радянськими державами, насамперед з Російською Федерацією та Білоруссю) та національно-демократичний (прихильниками незалежності України, відновлення та розбудови української державності, демократичні перетворення, ринкову економіку, розбудову західної моделі демократії);

4) формування нормативно-правових засад організації та діяльності політичних партій, а також загальних засад виборчої системи, порядку організації та проведення виборів [59]. Парламентські вибори 1994 р. проводились за мажоритарною системою;

5) формування складу уряду на позапартійній основі через відсутність парламентської більшості внаслідок великої кількості партій, обраних до парламенту за результатами виборів (14 політичних партій у 1994 р.) а також переважання у складі депутатського корпусу позапартійних депутатів, від позиції яких залежало прийняття рішень в парламенті;

б) вплив фінансово-політичних та бізнес- груп на створення та діяльність політичних партій був низьким;

7) за критерієм парламентського представництва партії були переважно малочисельні, за винятком Комуністичної партії України, яка може бути віднесена до середніх (ліві сили переважали в парламенті).

Як слушно зауважує Ю. Шведа на цьому етапі відбулось цілком логічне спочатку об'єднання опозиційних сил, об'єднаних ідеєю національного відродження, для боротьби з комуністичним режимом, а в подальшому – поділ цих сил на окремі політичні партії, що сприяло розвитку справжньої

політичної дискусії та свідчить про закономірність і природний характер процесу партійного будівництва в Україні [56].

Отже, ця партійна система характеризувалася великою кількістю слабких та малих партій, урядом без чіткої партійної основи та домінуванням деідеологізованої «партії влади». Відсторонення партій від реальної боротьби за владу призвело до викривлення розвитку політичної системи: парламент залишався політично фрагментованим, що посилювало вплив Глави держави та стримувало інституціоналізацію партій як впливових політичних гравців.

Другий підетап (1998-2004 рр.), протягом якого відбувся перехід від атомізованої системи до системи поляризованого плюралізму, характеризується наступними особливостями:

- 1) збільшення інтенсивності утворення нових партій;
- 2) зміна принципу створення партій заміна принципу «знизу» - на принцип «згори» - на основі державного апарату («Народно-демократична партія»), галузевої приналежності («Аграрна партія»), бізнес-структур (Партія національно-економічного розвитку», ВО «Батьківщина», «Партія регіонального відродження України») або персонального бренду («особисті проекти» окремих політиків (ПСПУ Н. Вітренко, СДС С. Пересунько) та іменні виборчі блоки [7; 21; 59] та поступовий відхід від програмно-ідеологічних засад формування партій;
- 3) існування поділу на три полюси – ліві, праві та центр, з переважанням останнього (умовно, на підставі декларацій партій своєї позиції як центристської, які поєднували у програмах елементи соціал-демократії та лібералізму). Політична боротьба зосереджувалася між домінуючими центристськими (та правоцентристськими) силами і лівою опозицією, яка поступово через зменшення впливу лівих сил віддала перевагу поділу на пропрезидентські та антипрезидентські сили [59];
- 4) продовження наявності основного суспільного поділу, який розмежовував ліві та праві політичні сили, був на два табори – прокомуністичний (прихильники колишнього режиму та відновлення союзу

радянських держав або встановленням більш тісної взаємодії з колишніми радянськими державами, насамперед з Російською федерацією та Білоруссю) та національно-демократичний (виступали за відновлення та розбудову української державності, демократичні перетворення, ринкову економіку, розбудову західної моделі демократії).

Водночас, за результатами парламентських виборів 1998 та 2002 рр. проявилась тенденція регіонального впливу політичних сил, зокрема обмеженість територіальної підтримки національно-демократичних сил переважно західними областями, а Соціалістичної партії та Комуністичної партії України – центральними, східними та південними областями України. Це стало натяком на зміну цієї характерної для першого етапу розвитку партійної системи України лінії поділу, яка вже на наступних другому та третьому етапі остаточно оформиться у новий суспільний поділ – проросійський/прозахідний табір.

5) використання фактору «лівої загрози» (ідей комуністичного реваншу, реставрації попереднього режиму та відмови від незалежності України) як фактору для консолідації інших політичних сил навколо партій влади та пропрезидентських сил, що призвело до появи нового поділу – пропрезидентські (За Єдину Україну», СДПУ (о). та ін.) та антипрезидентські сили («Виборчий блок Ю. Тимошенко», Блок В. Ющенко «Наша Україна», ліві КПУ та Блок Н. Вітренко, СПУ) та утворення двосторонньої ліво-правої опозиції до центру [59];

6) активізація внутрішньопартійних змін в раніше існуючих партіях (розколи, перетворення, ребрендинг, зміни їх керівництва). У той же час, слід відзначити поступовий розпад згуртованості правих націонал-демократичних сил (розкол Національного руху України)

7) подальший розвиток та удосконалення нормативно-правових засад організації та діяльності політичних партій, а також загальних засад виборчої системи, порядку організації та проведення виборів [посилання Ю. Якименко]. Запровадження змішаної – пропорційно-мажоритарної виборчої системи у

багатомандатному виборчому окрузі із закритими списками та 4% прохідним бар'єром, яка застосовувалась під час парламентських виборів 1998 та 2002 рр. Вказаний тип виборчої системи не сприяв посиленню ролі партій та можливості формування постійної парламентської більшості (коаліції) для утворення уряду та прийняття парламентських рішень. Це спричиняло часті парламентські та урядові кризи, міграцію депутатів з різних політичних партій та залежність від підтримки позапартійних депутатів-мажоритарників;

8) формування складу уряду на позапартійній основі через відсутність парламентської більшості внаслідок великої кількості партій, обраних до парламенту за результатами виборів (22 політичні партії у 1998 р., 28 партій – у 2002 р.) а також переважання у складі депутатського корпусу позапартійних депутатів, від позиції яких залежало прийняття рішень в парламенті;

9) посилення тотального впливу фінансово-політичних та бізнес- груп на створення та діяльність політичних партій, установлення контролю над існуючими партіями через інструменти фінансування;

10) за розміром переважали малі партії.

Другий етап «Становлення поміркованого плюралізму» (2004-2014 рр.).

Цей період характеризується поступовим переходом від партійної системи поляризованого плюралізму до системи поміркованого плюралізму, про що свідчать наступні характерні риси:

1) остаточний відхід від ідеологічної спрямованості і розмежування партій та перехід на оформлення партій «як особистих проектів окремих політиків»;

2) основним чинником формування партійної системи став соціокультурний фактор (на підставі мовних преференцій та культурних традицій) за регіональною віссю «Схід (біло-сині) – Захід (помаранчеві)», який витіснив соціально-економічний, що домінував у попередні роки. Саме це фактор вплинув на електоральний розподіл та підтримку відповідних політичних партій. Відповідно до цього поділу виникла нова розстановка сил у партійній системі за двома полюсами – Партія регіонів (проросійські) та «Наша Україна» і БЮТ (прозахідні). В подальшому на третьому етапі розвитку

української партійної системи згаданий соціокультурний поділ трансформувався у більш виражений поділ на проєвропейський (прихильники європейської та/або євроатлантичної інтеграції) та антиєвропейський (проросійський, прихильники економічної, політичної та соціокультурної інтеграції з Росією) поділ. На можливість віднесення Партії регіонів до проросійських сил вказує зокрема подальша співпраця з лівими силами – КПУ та СПУ для утворення парламентської коаліції, а також факт внесення провладною партією у суспільний простір протиставлення фашистів-антифашистів, де опозиція (національно-демократичні проєвропейські сили ототожнювались) з фашистами, а провладні – з антифашистами;

3) припинення існування розколу за полюсами – ліві/праві, через втрату позицій провідних партій, створених протягом першого етапу розвитку партійної системи, а також зниження підтримки та позицій лівих політичних партій (КПУ – з 19,98% у 2002 р. до 3,66% у 2002 р.) та появу партій «нових» сил [59];

4) поява біполярного партійного протистояння – влада-опозиція;

5) зменшення кількості партій, представлених у парламенті (хоча у парламентських виборах 2006 р. брала участь найбільша кількість політичних партій за всю виборчу історію – 94, до складу ВРУ пройшли лише 5 партій);

6) удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності політичних партій в частині посилення ролі партій у процесі формування та контролю за виконавчою гілкою влади. Зокрема, згідно із змінами до Конституції України 2004 р., партії у парламенті отримували право утворювати коаліцію депутатських фракцій, до повноважень якої належало формування складу Кабінету Міністрів України (за винятком посад Міністра оборони та Міністра закордонних справ). Крім того, був запроваджений елементи обов'язкового імперативного мандату з метою стабілізації політичної структури парламенту та створення перешкод для міжфракційних переходів депутатів. Також були прийняті чергові зміни до виборчого законодавства, які стосувались проведення виборів народних депутатів у

багатомандатному загальнодержавному окрузі за партійними списками, та зниження прохідного бар'єру до 3%;

7) утворення уряду на основі партійної коаліції (цьому сприяли зокрема і вищезгадані зміни до Конституції України 2004 р. щодо запровадження права партій);

8) остаточне оформлення вирішального впливу фінансово-промислових груп на діяльність партій (блоків);

9) за розміром партій – до середніх можна віднести Партію регіонів та БЮТ, інші партії – малі;

10) посилення зовнішнього впливу на партійну систему і політичні партії з боку західних демократій та європейських інституцій, спричинених перспективою укладання Угоди між Україною та ЄС, і на противагу їм – посилення партнерських відносин «Партії регіонів» та партії «Єдина Росія», а також політичного і економічного тиску з боку Р.

Отже, партійну систему України можна охарактеризувати як помірковано плюралістичну, враховуючи кількісний склад парламентських партій та втрату позицій антисистемних і лівих партій. Партійну систему цього періоду розглядають як модель «двох з половиною» партій або навіть до двоблокової системи навколо двох партій – «Партії регіонів» та БЮТ.

Наприкінці цього періоду наявні спроби партії влади «Партія регіонів» перетворитися на партію-гегемона, поляризувавши політичні сили на провладні та опозиційно налаштовані до неї. Однак, результат виявився кардинально іншим – політика партії призвела до Революції Гідності, остаточного оформлення нової осі розмежування політичних сил – на проєвропейські та проросійські, та врешті-решт падіння режиму та влади «Партії регіонів» і зникнення її з політичної арени шляхом часткового перетворення у партії, які вже користувались набагато меншою підтримкою населення.

Третій етап «Трансформація партійної системи» (2014 р. – дотепер).

Зміни, які відбулись у партійній системі цього періоду (домінуючий тип партій у партійній системі, її акторна структура, конфігурація) деякі дослідники вважають настільки кардинальними, що партійну систему після парламентських виборів 2014 р. називають «другою українською партійною системою» [21].

На початку цього періоду явно оформилось протистояння двох політичних сил – прихильників європейської інтеграції та прихильників зближення з Росією, при чому не на користь останніх, що істотно вплинуло на конфігурацію партійної системи України. Безумовно важливий вплив на зміни в партійній системі мали низка суспільно-політичних подій – результати Революції гідності 2013-2014 рр. та початок збройної агресії російської федерації проти України, яка розпочалась з анексії Автономної Республіки Крим та продовжився окупацією окремих районів Донецької і Луганської областей.

Вказаний період характеризується наступними ознаками:

1) активізація переформатування партійного поля (створення нових партій, розколи та об'єднання, сходження старих партій з політичної арени (Партії регіонів, КПУ) та вихід нових структур) та початок нової хвилі утворення партій «знизу» – на основі громадських та волонтерських організацій, за участі активістів Революції гідності, волонтерів та військових, збереження утворення партій під впливом персонального бренду;

2) перетворення євроінтеграції на ключовий консолідуючий фактор («мейнстрім») для об'єднання національно-демократичних в державі;

3) посилення правого флангу, в основному в сторону радикалізації, за рахунок утворення політичних сил за участі колишніх учасників бойових дій та АТО, патріотичних сил (водночас, праві сили (ВО «Свобода», «Правий сектор» не знайшли достатньої підтримки електорату), відсутність представлення традиційних лівих партій;

4) зростання підтримки популістських політичних сил. Так, неспроможність владних партій вирішити наявні соціально-економічні та

політичні проблеми (насамперед, щодо військового конфлікту на Сході України) обумовив особливості електорального запиту 2019 р., який полягав у високому рівні очікувань простих рішень, які, на думку виборців, могли забезпечити «нові обличчя» без політичного минулого. Це, серед іншого, стало основою успіху новоствореної партії «Слуга народу» В. Зеленського, яку відносять до популістських та партій нового порядку [28].

5) всі кандидати, які посіли найвищі позиції за результатами виборів, представляли проєвропейську частину політичного спектра;

6) у системі продовжують співіснувати середні та малі партії;

7) залишається двополюсний поділ – партії парламентської коаліції (проєвропейської) (БПП, ВО «Батьківщина», Народного фронту, Радикальної партії О. Ляшка, Об'єднання «Самопоміч») проти опозиції (вага якого значно зменшилася) – проросійський табір (представлений Опозиційним блоком «Опозиційна платформа – за життя»). За результатами виборів 2019 р. вперше в історії сучасної України одна політична партія отримала переважну більшість у парламенті, що дозволило створити їй монокоаліцію та незалежний від інших партій. Однак, як слушно зауважує, масова підтримка населення партії «Слуга народу» не означає припинення існування регіонального поділу «Схід-Захід». Ті самі недоліки політичної партії, притаманні іншим партіям, а також популістський характер партії, призвели до аналогічних проблем втрати монобільшості через низку причин (корупційні скандали, хаотичний характер рекрутингу членів партії, подальші корупційні скандали, втечі за кордон, виходи в партії та ін.). Внаслідок цього останнім часом утворилась протистояння між партією влади пропрезидентської «Слуги народу» (ця ситуація нагадує вже відомі історії українській патрології з протистояння пропрезидентських партій Кучми, Ющенко та Януковича з іншими партіями) та опозицією (БПП Європейська солідарність», «Голос», ВО Батьківщина»). У зв'язку з цим, правляча партія для прийняття необхідних рішень змушена шукати підтримки за рахунок голосів депутатів від

проросійської партії «Опозиційна платформа – За життя», які вийшли з неї після її заборони, та депутатів інших фракцій.

8) основні лінії поділу в партійній системі проходять між провладною партією і опозицією, насамперед на основі ставлення до розв'язання військового конфлікту Росії проти України, до дій влади, спрямованих на покращення соціально-економічного становища суспільства, боротьби з олігархами та корупцією, а також проведення євроінтеграційних реформ;

9) активне створення нових партій регіонального та локального характеру внаслідок проведення реформи децентралізації;

10) збереження олігархічного впливу на організацію та діяльність політичних партій;

11) реформування нормативно-правової бази організації та діяльності політичних партій, зокрема запровадження порядку фінансування партій з державного бюджету та контролю за фінансуванням партій, заборонаю діяльності комуністичної та проросійських партій, прийняття Виборчого кодексу 2020 р. із запровадженням переходу на пропорційну виборчу систему із відкритими партійними списками;

12) посилення зовнішньої підтримки, особливо з боку ЄС та його членів, та налагодження співпраці і взаємодії з європейськими партійними родинami сприяло посиленню впливу українських проєвропейських партій.

У цілому партійна система України на цьому етапі, що ще триває, зберігає ознаки системи поміркованого плюралізму з деякою тенденцією до оформлення ваги партії-гегемона в особі «Слуги народу». Однак, динамічні зміни в підтримці парламентських партій з боку населення, активізація процесу євроінтеграції, та можливе завершення у недалекому майбутньому військового конфлікту Росії проти України та його результати, а також призначення та проведення перших повоєнних виборів до українського парламенту після скасування воєнного стану, очевидно спричинлять суттєві та значні зміни й можливе переформатування партійної системи у поствоєнний

період. Відтак, можливо дійти висновку, що процес еволюції партійної системи України ще триває, а сама система ще не набула усталеного вигляду.

Аналізуючи вищезазначені особливості кожного етапу розвитку партійної системи України можливо виокремити основні проблеми, що перешкоджають ефективному розвитку партійної системи в Україні, які полягають у наступному:

- політичні партії не мають стійких зв'язків із конкретними соціальними групами, що унеможливує формування стабільної соціальної бази;
- партіям бракує чітких ідеологічних та програмних орієнтирів;
- підтримка політичних сил здебільшого має регіональний характер, а загальнонаціональні партії фактично відсутні;
- спостерігається значний вплив олігархів та фінансово-промислових груп, що супроводжується непрозорим фінансуванням і високим рівнем політичної корупції;
- існує відчутний розрив між партіями та суспільством, обрані представники не підзвітні виборцям;
- значна частина нових партій та політичних об'єднань зникає після одного виборчого циклу;
- політичне життя часто зосереджене навколо окремих осіб, а не ідей;
- відсутня внутрішньопартійна демократія.

Усі ці недоліки негативно впливають на функціонування партійної системи, що призводить до її нестабільності, слабкого представництва інтересів громадян, поглиблення регіональних розколів і утруднює формування загальнонаціональної ідентичності. Як наслідок, знижується суспільна довіра до партійної системи, що сприяє партизації влади та ослабленню демократичного управління.

Отже, в цілому партійній системі України притаманна менша інституціоналізація, порівняно з партійним системами західних демократій, насамперед держав-членів ЄС, спричинена особливостями історичного, політичного, соціально-економічного та культурного розвитку нашої держави.

Можливо виокремити три основні етапи розвитку партійної системи України: 1) 1991-2004 рр.; 2) 2004-2014 рр.; 3) починаючи від 2014 р. Для кожного етапу був характерний домінуючий тип соціально-політичного поділу, домінуючий тип політичної партії та конфігурація партійної системи.

2.2. Вплив процесу євроінтеграції на політичні партії та партійну систему України

Як справедливо зазначає Р. Ладрех, виклик класичним функціям політичних партій, поставлений впливом ЄС на внутрішні національні системи держав як середовище діяльності партій, змушує партії реагувати на це, що викликає процес їх європеїзації. Кожна політична система являє собою групу національно-специфічних факторів, які зумовлюють відповіді партій посилення [74].

Після здобуття незалежності у 1991 році суверенітет України було визнано ЄС і його державами-членами. Намір розвивати відносини з ЄС вперше офіційно закріплено у Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про основні напрями зовнішньої політики України», де наголошувалося на важливості співпраці із західноєвропейськими державами для відновлення історичних зв'язків із європейською цивілізацією, сприяння демократизації, реалізації ринкових реформ і інтеграції України до загальноєвропейського та світового економічного простору [46].

Подальший курс України на європейську інтеграцію було підтверджено та розвинено в Стратегії інтеграції України до ЄС 1998 р. [45] та Програмі інтеграції України до ЄС 2000 р. [44]. У цих документах була визначена довготермінова стратегічна мета – європейська інтеграція України.

На початковому етапі відносин України з ЄС однією із головних подій є підписання Угоди про партнерство і співробітництво у 1994 р. (далі – Угода про партнерство з ЄС) [54], яка вперше окреслила прагнення молодій незалежній державі щодо майбутньої інтеграції з ЄС. Це було цілком закономірним явищем, такі самі угоди раніше були підписані з іншими

кранами колишнього посткомуністичного простору, основною метою яких було засвідчити ставлення ЄС до цих країн та допомоги у здійсненні демократичного транзиту та недопущення створення сірих зон на східних кордонах Союзу.

В подальшому співпраця України з ЄС відбувалась без чіткої перспективи членства на підставі вжиття заходів щодо реалізації Угоди про партнерство з ЄС, яка набула чинності у 1998 р. [54], за відсутності системної євроінтеграційної політики, а також участі у започаткованій ЄС у 1998 р. програми Східного партнерства.

Під час Помаранчевої революції 2004 р. політичні сили вперше політично задекларували членство в ЄС як стратегічну мету української держави. На рівні влади відбувались заходи з підготовки оновлення Угоди про співпрацю з ЄС. У 2009 році Україна доєдналась до програми ЄС «Східне партнерство», яка передбачала поглиблення та зміцнення відносин між ЄС, державами – членами та східними сусідами шляхом сприяння політичним та економічним реформам у цих країнах. У 2010 р. був прийнятий Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», відповідно до статті 11 якого однією з основоположних засад зовнішньої політики України є забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в ЄС [46].

Революція Гідності 2013-2014 рр. (або інша назва – Євромайдан, Єврореволюція) остаточно засвідчила, що євроінтеграція України стає чітко вираженим цивілізаційним вибором нашої держави, відбувається переорієнтація зовнішньої політики з Російської Федерації на ЄС.

У червні 2014 року підписано Угоду про асоціацію України з ЄС (далі – Угода про асоціацію), яка набрала чинності у 2017 році [54], відповідно до якої українська держава брала на себе зобов'язання здійснити євроінтеграційні реформи та гармонізувати своє національне законодавство із законодавством ЄС з метою політична асоціації та економічної інтеграції України з Європейським Союзом, наближенні з ЄС у політичній, економічній (створення

поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі) та правовій сферах. Розпочались зміни та реформи у всіх сферах державної політики, гармонізації та адаптації національного законодавства до права ЄС. У 2018 р. формулювання щодо європейської ідентичності українського народу і незворотності європейського та євроатлантичного курсу України, а також положення про стратегічний курс нашої держави на набуття повноправного членства в ЄС, були закріплені на рівні Конституції України.

Незабаром після початку повномасштабного вторгнення Російської федерації в Україну у лютому 2022 р. Україна подала до Європейської комісії заяву на членство в ЄС, а вже 23 червня 2022 р. отримала статус держави-кандидата у члени ЄС. ЄС офіційно визнав перспективу членства України; процес інтеграції стає пріоритетом навіть в умовах повномасштабної війни з РФ. Через рік Європейська Рада прийняла рішення про затвердження переговорних рамок та офіційний старт переговорному процесу щодо членства України в ЄС. Наразі, за заявами європейських та українських політиків, у першому півріччя 2025 р. очікується відкриття перших переговорних розділів [13].

Ці події можна розглядати як важливу частину перехідних політичних зусиль, які розроблялися десятиліттями, на шляху демократичного транзиту України та розбудови демократії західноєвропейського зразка.

Для аналізу впливу вищезгаданих євроінтеграційних процесів на політичні партії та партійну систему України, ми використаємо аналітичну рамку, запропоновану Р. Ладрехом [74] та доповнену нами ще двома елементами, про що детально описано нами у підрозділі 1.2. цієї роботи.

Отже, за результатами дослідження впливу євроінтеграції на формування та розвиток політичних партій та партійної системи України із застосуванням аналітичної рамки з 7 елементів, нами встановлено наступні прояви такого впливу.

1. Зміни в політиці та програмно-ідеологічному змісті політичних партій. Шлях європейської інтеграції передбачає реформування всіх сфер

життя суспільства, необхідність адаптації національної політичної, правової системи та соціальної систем до сучасних європейських норм, внаслідок чого беззаперечно є фактором впливу на формування ідеологічних засад та програм політичних партій як основних акторів партійної системи.

Н. Тімуш, досліджуючи вплив європейської інтеграції на партійну політику та партійні системи пострадянських сусідів ЄС, а саме України, Молдови та Грузії у період від перших парламентських виборів після здобуття незалежності до 2006 року, підкреслює складність взаємодії між європейською інтеграцією та внутрішньою політикою пострадянських країн, демонструючи, як зовнішні фактори можуть впливати на трансформацію партійних систем і політичних орієнтацій [96].

Враховуючи, що партійна система України з дня проголошення незалежності та дотепер знаходиться у динамічному мінливому стані, зважаючи на складні та повсюдні процеси демократичного транзиту держави, очевидно, що ця система завжди була і є відкритою та сприятливою для впливу західноєвропейських традицій та моделей партійного розвитку.

Європейська інтеграція поступово сформувалася як новий мейнстрим і стала потужним об'єднавчим чинником для національно-демократичного крила українського політикуму. Починаючи від парламентських виборів 2002 р., в українській політичній системі окреслилась головна лінія поділу – між проєвропейськими силами (зокрема, Блок Ющенка, БЮТ, БПП, ВО «Свобода», «Народний фронт», «УДАР») та політичними утвореннями, орієнтованими на проросійський вектор і, відповідно, критичними до євроінтеграції (Партія регіонів, Комуністична партія, Соціалістична партія, Аграрна партія, партії «Відродження» та «Наш край») [59].

Як вважає С. Віднянський, події Помаранчевої революції 2004 р. змінили систему координат для подальшого руху України на міжнародній арені – було порушено принципи багатовекторної зовнішньополітичної орієнтації, при якій ключовим «стратегічним партнером» залишалася Росія, і навпаки з'являлись можливості для посилення взаємовідносин України і ЄС [3].

З огляду на це, починаючи з парламентських виборів 2006 р. партії, такі як «Батьківщина» та «Наша Україна», активно підтримували європейський вектор розвитку, що відображалось в їхніх політичних програмах [59].

Варто відзначити, що європейська ідентичність почала відігравати роль маркеру у назвах окремих політичних партій. Зокрема, проєвропейська спрямованість прямо фіксувалась у назвах таких партій, як «Європейська столиця» (2005), «Європейська партія України» (2006) та «Партія Європейський вибір» (2013), «Європейська солідарність» (2019), що свідчило про спроби чітко позиціонуватися в межах євроінтеграційного дискурсу [59].

З іншого боку, такі партії як Комуністична партія України, Соціалістична партія України у відповідь на вплив та посилення значущості євроінтеграції для українській державі та суспільства, не змінили свою програмну ідеологію (на відміну, наприклад, від Колишньої комуністичної (соціалістичної) партії Болгарії, яка за майже аналогічних обставин, успішно адаптувала свою програму та позиції до нових реалій та питання євроінтеграції, що дозволило їй зберегти підтримку електорату), залишивсь вірними комуністичному (проросійському) курсу, що в подальшому призвело до зниження підтримки з боку електорату та поступового усунення з політичної боротьби за місця у парламенті.

Водночас, деякі політичні сили, такі як «Партія регіонів», демонстрували амбівалентність та багатовекторність, поєднуючи євроінтеграційні декларації з проросійською риторикою [58].

Втім, у подальшому з огляду на посилення значущості питання ЄС та євроінтеграції для суспільства та намагаючись відповідати цьому запиту для збереження своєї підтримки, «Партія регіонів» змушена була змінювати свою програмну ідеологію і позиції щодо європейського питання. Так, вже на парламентських виборах 2012 р. (за результатами яких «Партія регіонів», до речі, отримала найбільшу фракцію у Верховній Раді України) у передвиборчій програмі «Партії регіонів» було дослівно зазначено: «Ми виступаємо за якнайшвидше приєднання України до ЄС за умови вибудови ефективної

моделі співпраці з нашими сусідами – країнами СНД», «У міжнародній політиці виступаємо за ... здобуття асоційованого членства в Євросоюзі, створення зони вільної торгівлі, зняття візових бар'єрів між Україною та ЄС».

Різку, кардинальну зміну політичної стратегії та позиції правлячої президентської «партії Партія регіонів» щодо зовнішньополітичного вектору української зовнішньої політики та відмови від принципу багатовекторності на користь руху в Європу, яка відбулась восени 2013 року на тлі підвищення підтримки з боку громадян ідеї зближення з ЄС, деякі журналісти навіть назвали «євроінтеграційною шокотерапією» [58].

Крім того, усвідомлення важливості європейського напрямку зовнішньої політики України став для цієї партії настільки критичним, що про нього зазначили не тільки і програмі партії, а внесли до її статуту, зазначивши, що «Головними завданнями Партії регіонів є:, серед іншого, ... європейська інтеграція».

І навпаки, така ж різка відмова від євроінтеграційного курсу, зміна владної політики щодо підписання Угоди про асоціацію з ЄС, спільно з іншими революційними подіями 2014 р., призвела до втрати підтримки та довіри з боку громадян, зниження легітимності партії перед суспільством, та врешті-решт до усунення партії з політичної арени і втрати шансів повернутися до партійної боротьби.

Що стосується останньої довоєнної парламентської виборчої компанії 2019 р. аналіз програм найпопулярніших політичних партій, які брали участь у виборах, засвідчив, що євроінтеграційний курс та/або членство в ЄС задекларувала більшість таких партій (6 з 10). Найбільш чітку позицію щодо членства в ЄС мають 3 прохідні до парламенту партії – «Голос» [31], «Європейська солідарність» [33] та «Батьківщина» [34], «Сила і честь» [38], «Українська стратегія Гройсмана» [36] та ВО «Свобода» [37]. Лише три політичні партії, («Слуга народу», ВО «Батьківщина» та «Європейська солідарність») зазначили у своїх програмах необхідність виконання Угоди про асоціацію.

При цьому, партія «Слуга народу» [32] не вказала у програмі необхідність євроінтеграційного курсу. А програми партій «Опозиційний блок» та «Опозиційна платформа – За Життя» [35] взагалі суперечать вступу до ЄС/євроінтеграції. Ці партії вважають, що євроінтеграція суперечить національним інтересам України та може призвести до втрати суверенітету.

Більшість політичних партій обмежилися загальними закликами до реформ, які лише побіжно стосувалися євроінтеграції, або й зовсім оминули ключові пріоритети, які є визначальними для наближення до стандартів ЄС. Лише окремі сили – зокрема «Європейська солідарність» та «Голос», а в меншій мірі – «Слуга народу» та «Українська стратегія Гройсмана» - спробували системно інтегрувати євроінтеграційний напрям у свої програмні засади [12].

Отже, євроінтеграційний курс України стимулював українські політичні партії до адаптації своїх програм формуючи у них позиції партій щодо питання євроінтеграції та вступу до ЄС.

2. Зміни в організації політичних партій. Одним із євроінтеграційних зобов'язань України з реформування організації та діяльності політичних партій стало державне фінансування політичних партій та обов'язкове подання партіями фінансових звітів, які було впроваджені у 2016 році як один із ключових заходів із запобігання та протидії політичній корупції та забезпечення незалежності політичних партій.

Крім того, під впливом європейських практик українські партії почали впроваджувати елементи внутрішньопартійної демократії, зокрема гендерні квоти та прозорі механізми прийняття рішень [4; 47].

Посилення міжпартійної співпраці українських політичних партій з європейськими політичними родинами також має істотний вплив на організацію відповідних національних партій, оскільки для усіх європартій передбачається спільна вимоги щодо схожості ідеологічних орієнтирів.

3. Зміни в моделі партійної конкуренції між політичними партіями. Якщо аналізувати перший період розвитку партійної системи України (1991-2004 рр.), то євроінтеграція (внаслідок того, що це питання ще не набуло

вагомого значення в суспільстві) не мала видимого впливу на партійну конкуренцію між політичними партіями. Хоча, були наявні деякі тенденції появи розмежування між партіями, які підтримували прозахідний та проросійський курс розвитку держави, про що детально описано в першому підрозділі 2.1. даної роботи.

Проте, вже починаючи з 2004 р., в результаті подій помаранчевої революції, перемоги на виборах прозахідного кандидата у президента В. Ющенка, а також геополітичної в масштабах Європи події – найбільшого розширення ЄС, коли новими членами Союзу одночасно стало більше 8 держав у(переважній більшості колишні посткомуністичні країни) питання ЄС та євроінтеграції особливо постало перед українським суспільством та державою як можлива відповідь та головна мета успішного завершення демократичного транзиту в державі.

Ще сильніше проєвропейські погляди стали домінувати на арені партійної конкуренції та співробітництва після подій Революції Гідності та початку збройної агресії РФ проти України у 2014 р.

Процес європейської інтеграції України став потужним каталізатором змін у системі партійної конкуренції в Україні із підписанням та набранням чинності Угоди про асоціацію.

Якщо раніше партійне суперництво значною мірою ґрунтувалося на ідеологічних відмінностях, зокрема між проєвропейськими та проросійськими силами, то з просуванням євроінтеграційного курсу центр політичної боротьби поступово змістився в напрямку прагматичних питань – таких як реформи на виконання Угоди про асоціацію, подолання корупції та забезпечення ефективного державного управління з метою досягнення політичної та економічної інтеграції з ЄС.

Саме євроінтеграційний курс як стратегічний напрямок розвитку української держави, широко підтриманий громадянами України, спонукав українські політичні партії до співпраці заради членства в ЄС, а також мобілізації електорату на їх підтримку. Результатом такої співпраці стало

формування у Верховній Раді України VIII скликання парламентської коаліції з п'яти різноспрямованих політичних сил, а саме: Блоку П. Порошенка, партій «Народний фронт», «Радикальна партія О. Ляшка», «Батьківщина» та «Самопоміч» під промовистою назвою «Європейська Україна». За деякими спостереженнями, ця коаліція чи не вперше за усю історію ВРУ продемонструвала спробу забезпечити інституційну незалежність українського парламенту та здатність до внутрішніх дискусій. до узгодження інтересів та попередження гострих політичних конфліктів, не зважаючи на різниця у програмних засадах та електоральному позиціюванні різних суб'єктів коаліції [19].

Під час виборів 2019 р. євроінтеграція сприяла переорієнтації політичної конкуренції з ідеологічного протистояння на прагматичні питання реформ та боротьби з корупцією. Партії, які виступали за продовження, змагались між собою не в питанні євроінтеграції, а в питаннях – вирішення проблем соціально-економічного розвитку, боротьби з корупцією та щодо можливого варіанту завершення військового конфлікту, розв'язаного Росією проти України.

Подальші події, зокрема початок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, лише посилили орієнтацію на європейські цінності у внутрішній та зовнішній політиці. Проєвропейська позиція дедалі більше стала не лише ідеологічним орієнтиром, але й об'єднавчим чинником для політичного спектру. У такому контексті партійна конкуренція набуває нових форм – вона більше не є боротьбою між геополітичними векторами, а перетворюється на змагання за ефективність, прозорість та спроможність реалізовувати реформи, що наближають Україну до членства в ЄС. За три роки повномасштабної війни політичні партії у Верховній Раді України (незалежно від належності парламентських партій до влади чи опозиції) показали досягнення свого роду міжпартійного політичного консенсусу щодо подальшого курсу України та засвідчили узгоджені дії в парламенті шляхом забезпечення прийняття критично важливих для

виживання держави під час воєнного стану законів, а в подальшому – євроінтеграційних законодавчих актів.

Таким чином, євроінтеграція стала не лише зовнішньополітичним пріоритетом, але й внутрішньополітичним маркером, який змінив правила гри на політичній арені України.

4. Зміни в партійно-владних відносинах. Євроінтеграційний процес впливає на баланс влади і взаємодію між партіями та державними інституціями (насамперед урядом), особливо щодо формування та реалізації політики у сфері євроінтеграції.

Впровадження антикорупційних реформ та посилення ролі парламенту у формуванні уряду сприяли зміцненню інституційної спроможності партій. Однак, залишалися проблеми з політичною відповідальністю та підзвітністю партій перед виборцями.

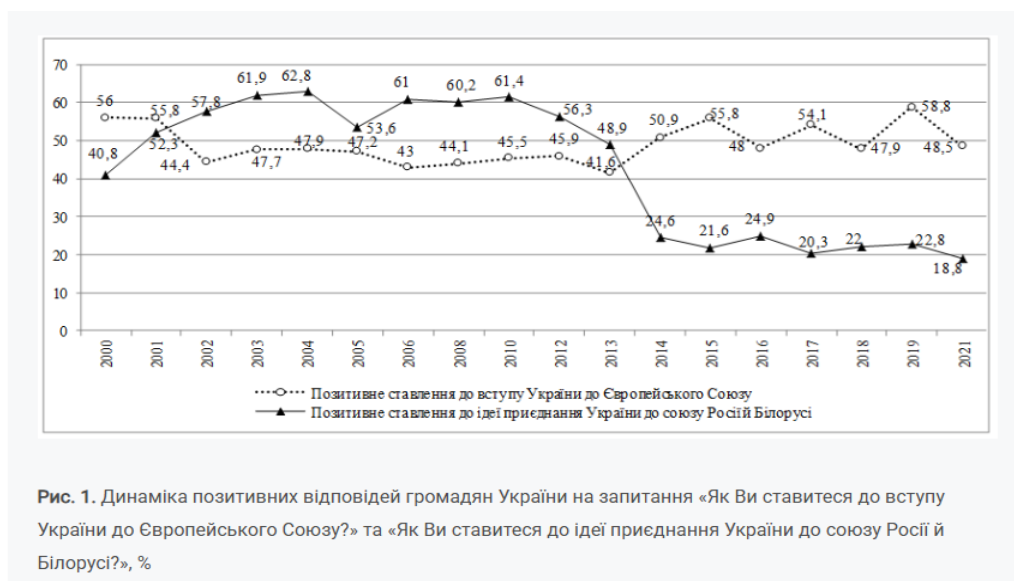
Участь представників українського уряду на міжурядових переговорах та зустрічах з представниками інституцій ЄС, призводить до розходження позицій уряду з партійними програмами. Поступово, за Р. Ладрехом, відбувається ситуація «тисни-тягни» [74], коли уряд підштовхується партією до максималістських позицій у питаннях близьких до партійної політики (напр. соціально-економічних), але водночас партія тягне уряд до мінімалістичних позицій щодо інституційних змін (більш глибокої інтеграції, повного виконання зобов'язань перед ЄС), оскільки партії намагаються утримати внутрішній контроль над сферами політики, які передбачають отримання вигоди для партій або груп інтересів, які вони представляють.

На прикладі України така динаміка відносин партій та уряду простежується повільним поступом або взагалі відсутністю результату у проблемних питаннях євроінтеграційних реформ – будь-то кардинальна трансформація певної сфери політики, або прийняття конкретного законодавчого акту (зокрема, питання відкриття ринку сільськогосподарської землі, реформа виборчого законодавства, фінансування політичних партій, реформи судових

та правоохоронних органів, боротьби з корупцією, прийняття закону про скасування поправок Лозового та ін.).

5. Зміни у настроях електорату. Хоча перші натяки на європейські прагнення Україна та відданість європейським цінностям були сформульовані в Основних напрямках зовнішньої політики України 1993 р. [46], вперше ці прагнення були яскраво заявлені українським народом під час Революції Гідності 2014 р., та в подальшому дійсно політично підтримані і знайшли своє остаточне закріплення на рівні Конституції України у 2018 р. як незмінний та стратегічний курс розвитку держави.

Грунтовні соціологічні дослідження динаміку ставлення українських громадян розпочались на початку 2000-х рр. Так, дані моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України за період 2000-2021 рр. та представлені у нижче поданому графіку, засвідчили істотні коливання позитивного ставлення населення як до вступу України до Європейського Союзу, так і до ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі [14].



Джерело: моніторингове дослідження Інституту соціології НАН України [14].

Як видно з цього графіку, протягом 2000-2010 рр. спостерігається прихильність до союзу Росії й Білорусі (близько 60% громадян), натомість підтримка вступу України до ЄС була поширена серед менше половини населення. За даними дослідження [14], проєвропейські орієнтації були характерні для західних та центральних регіонів, етнічних українців і

україномовних, тоді як прихильність до союзу з Росією (євразійська орієнтація) поширювалася серед мешканців сходу та півдня, етнічних росіян і російськомовних. Мовне питання, зокрема статус російської мови, стало важливим фактором у визначенні зовнішньополітичних орієнтацій: прихильники підвищення статусу російської мови підтримували євразійську орієнтацію, а противники – євроінтеграцію. Поєднання цих розколів поглиблювало дезінтеграцію суспільства.

Після Помаранчевої революції 2004 р. спостерігалось зростання підтримки євроінтеграції, особливо в західних та центральних регіонах України. Однак загальнонаціональний рівень підтримки залишався на рівні близько 50-55%, зберігаючи регіональні відмінності [14].

Напередодні Революції Гідності у травні 2013 р. 42% громадян підтримували вступ до ЄС, а 31% – приєднання до Митного союзу [11].

Революція Гідності та агресія Росії проти України стали каталізаторами для зростання підтримки вступу до ЄС. За даними соціологічних опитувань, у цей період підтримка сягала 60-70%, з тенденцією до подальшого зростання. Притаманна раніше українським громадянам амбівалентність щодо геополітичних орієнтацій значно зменшилася [14].

Проєвропейські орієнтири стали важливим чинником національної стійкості та готовності до спротиву російській агресії. Так, за результатами останнього дослідження громадської думки з цього приводу, проведеного Центром Разумкова щодо обрання моделі суспільного розвитку 70% громадян України виступають за європейську модель, і лише 0,5% за російську (у 2017 р. ці цифри складали 58% та 4% відповідно) [29].

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році спричинило безпрецедентне зростання підтримки євроінтеграції. За результатами останнього опитування, проведеного КМІС у травні 2024 р., 90% українців підтримують вступ України до ЄС, при цьому у регіональному розрізі ця підтримка в цілому є дуже високою і відрізняється несуттєво (92 % на Заході, 82% на Сході) [5]. Власне, це свідчить, про розуміння геополітичного руху

України на набуття повноправного членства в ЄС як однозначного і безконкурентного вибору з боку суспільства.

Отже, за період з 1991 по 2025 рр. підтримка євроінтеграції серед українців зросла з помірною рівня до рекордно високих показників. Це свідчить про глибоку трансформацію суспільних настроїв та стратегічний вибір України на користь європейського курсу.

Можливо стверджувати, що у більшій мірі саме громадська підтримка та важливість для українського суспільства питання інтеграції України до ЄС вплинуло на визначило зміст програми та оголошених позицій політичних партій щодо євроінтеграційного питання. Більш того, на думу деяких експертів, саме надзвичайна підтримка з боку українського суспільства інтеграційного курсу України як єдино бажаного для громадян України стала один із визначальних аргументів для переконання європейських інституцій надати Україні статус кандидата у члени ЄС [5].

6. Зміни у виборчій системі. Одним із важливих зобов'язань України за Угодою про асоціацію та як кандидата у члени ЄС є приведення національного законодавства у відповідність до права ЄС, зокрема, у сфері виборчого законодавства. Так, перехід до пропорційної виборчої системи повністю відповідає стандартам ЄС. Переважна більшість (15 з 27) країн ЄС, застосовують пропорційну виборчу систему у чистому вигляді. Ця система діє в Австрії, Бельгії, Данії, Іспанії, Португалії, Швеції, Фінляндії, Латвії тощо. Застосування змішаної виборчої системи також є винятком для Західної Європи [41].

Під тиском євроінтеграційних зобов'язань Україна реформувала виборчу систему. У 2019 р. було запропоновано перейти до пропорційної системи з відкритими списками, що має на меті підвищити прозорість та підзвітність депутатів перед виборцями [4]. Слід визнати, що введення пропорційної системи виборів є значним кроком у розвитку виборчого законодавства України. Відповідно до нового Виборчого кодексу наступні вибори до

Верховної Ради України мають проводитися за пропорційною системою з відкритими партійними списками.

Відповідно до чинної методології розширення ЄС, процес вступних переговорів розпочинається з відкриття кластеру «Фундаментальних реформ» (англ. Fundamentals) і завершується його закриттям. Така послідовність є логічно обґрунтованою, оскільки прогрес у сферах, що охоплюються кластером Fundamentals, визначатиме загальну динаміку та перспективи подальших переговорів. Одним з ключових компонентів цього кластеру є блок, що стосується функціонування демократичних інституцій, серед яких зокрема інститут виборів [13].

У цьому контексті, організація демократичних повоєнних виборів постає як критично важливий етап на шляху до успішної євроінтеграції України. Після припинення або скасування воєнного стану одним із першочергових завдань держави стане забезпечення проведення перших повоєнних загальнодержавних виборів. Ці вибори повинні відповідати міжнародно визнаним стандартам демократичного виборчого процесу та, по суті, стануть своєрідним тестом на відповідність європейським цінностям.

Важливо також передбачити розробку та ухвалення спеціального законодавчого акту, який би регламентував особливості організації та проведення виборів в умовах поствоєнного відновлення, з урахуванням безпекових, інфраструктурних та соціальних викликів, що постануть перед країною.

Саме від правил організації та проведення виборів в Україні після завершення війни та скасування воєнного стану буде в багато чому залежати вибір моделі та стратегії конкуренції політичних партій, а результати виборів вплинуть на повоєнну партійну систему держави.

7. Зміни у відносинах за межами національної партійної системи (з європейськими політичними партіями).

Вплив євроінтеграції на трансформацію партійної системи України стає ще помітнішим, якщо взяти до уваги вплив європейських партійних родин.

Стимулом для українських політичних партій асоціюватися з європейськими партіями крім зовнішньої та внутрішньої легітимності, є доступ до механізмів фінансування.

Зі свого боку, європейські партійні родини безперервно впливають на поведінку та діяльність українських політичних партій, шляхом просування своїх цінностей, ідеології, програмних позицій, принципів внутрішньої демократії та етики, а також сприяють консолідації відповідних політичних сил за політичною спрямованістю.

Так, на початку 2000-х рр. українські партії активізували співпрацю з європейськими політичними об'єднаннями. Наприклад, «Батьківщина» та «Наша Україна» отримали статус спостерігачів у Європейській народній партії [59]. Такі зв'язки сприяли обміну досвідом та впровадженню європейських практик у внутрішню політику України.

Що стосується механізмів співпраці українських політичних партій з європейськими партіями виділяють форми взаємодії у таких рамках:

- 1) Комітет парламентського співробітництва Україна-ЄС, який функціонує в межах Угоди про партнерство і співробітництво. Це платформа міжпарламентського діалогу, до складу якої входять народні депутати України з різних фракцій та представники політичних груп Європейського парламенту.
- 2) Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ), де українські парламентарі беруть участь у роботі всіх політичних груп, створених європартіями;
- 3) Двосторонні угоди про співпрацю, які укладаються між українськими партіями та європартіями. Наприклад, з 2007 року Блок Юлії Тимошенко (БЮТ) співпрацює з Європейською народною партією, а в 2010 р. Партія регіонів підписала угоду з фракцією «Прогресивний соціал-демократичний альянс» (S&D) [59].

Зовнішній чинник мав значний вплив на внутрішньополітичні процеси в Україні, починаючи з 2013 р., що було зумовлено очікуванням підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також перспективою економічної інтеграції. Європейські інституції розглядали перебіг політичного розвитку в

Україні як критичне випробування на здатність дотримуватися демократичних принципів та європейських цінностей. Партії-члени Європейського парламенту, які підтримували зв'язки з українськими політичними силами, регулярно висловлювали офіційну позицію щодо подій в Україні. Так, Європейська народна партія – партнер ВО «Батьківщина» – акцентувала увагу на проблемах демократії та вимагала звільнення політичних в'язнів. Ці позиції мали вплив не лише на ставлення ЄС до України, але й стали частиною інформаційної боротьби між владою та опозицією всередині країни.

На сьогоднішній день, з числа представлених у ВРУ ІХ скликання політичних партій, «Слуга народу» та «Голос» є членами європейської партійної родини «Альянсу лібералів і демократів за Європу» (ALDE), «Європейська солідарність» та ВО «Батьківщина» – асоційованими членами «Європейської народної партії» (найбільшої політичної групи Європарламенту).

Отже, євроінтеграція стала потужним чинником трансформації української партійної системи, стимулюючи її до адаптації європейських стандартів у політичних програмах, організаційній структурі та виборчих процедурах. Проте, повна інституціоналізація цих змін потребує подальших зусиль та політичної волі.

Партійна система України, яка сьогодні налічує 340 партій [2], за тридцятирічний період пройшла кілька етапів розвитку – від атомізованої та поляризовано-плюралістичної до помірковано плюралістичної моделі. Проте, вона досі не досягла стабільності, а її еволюція триває. Серед ключових проблем – низький рівень інституціоналізації політичних партій як основного елементу партійної системи, спричинений відсутністю сталої соціальної бази, слабкої або взагалі відсутності програмно-ідеологічного спрямування, орієнтації на особистість лідера, надзвичайно сильний вплив олігархічного капіталу та фінансово-промислових груп, низький рівень організації партії (у т.ч. її осередків) та внутрішньо-партійної дисципліни, високий рівень політичної корупції, а також недоліки нормативно-правового регулювання

діяльності партій та нестабільність і часті зміни форми правління та виборчої системи в державі.

Європейська інтеграція відіграє значну роль у формуванні партійної політики навіть у пострадянських сусідніх країнах, які не є членами. Проте, на відміну від усталених демократій, партійна ідеологія не є надійним провісником позиції ЄС – домінують стратегічне позиціонування та політична помітність. ЄС виступає водночас як зовнішній вплив і внутрішньополітичне питання, часто перетинаючи партійні системи та змінюючи політичну конкуренцію.

РОЗДІЛ 3. ТЕНДЕНЦІЇ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК ДЕРЖАВИ- КАНДИДАТА У ЧЛЕНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Попри вищеописані труднощі в дослідженні партійної системи України крізь призму західних теоретичних моделей і підходів, варто відзначити, що глобальні й європейські тенденції у розвитку партійних систем усе ж справляють певний вплив на процес формування політичних партій та партійної системи в Україні. З огляду на це, важливо дослідити основні сучасні тенденції функціонування і розвитку партійних систем держав-членів ЄС через призму впливу євроінтеграційних процесів.

3.1. Сучасні тенденції функціонування партійних систем в державах-членах Європейського Союзу в контексті євроінтеграції

Починаючи з кінця минулого століття і більш активно протягом перших двадцяти років XXI століття партійні системи держав-членів ЄС зазнають суттєвих змін під впливом внутрішньополітичних трансформацій, глобалізаційних процесів та євроінтеграційної динаміки.

Упродовж останніх десятиліть політичні системи країн ЄС зазнали серйозних викликів, що вплинули на трансформацію партійних структур. Серед ключових чинників – фінансова криза 2008-2009 рр., міграційна криза 2015-2016 рр., зростання антиглобалістських настроїв, поширення євроскептицизму, брекзит Великобританії, екологічна криза та війна в Україні. Ці події відобразилися у політичній площині як протистояння між традиційними партіями та новими, антисистемними політичними силами, що чітко простежується через результати останніх парламентських виборів у низці країн-членів ЄС протягом 2022-2025 рр. а також виборів до Європарламенту у 2024 р.

Ці трансформації зумовлюють появу нових політичних акторів, зміну форм політичної мобілізації та адаптацію традиційних партій до нових викликів.

Переважна більшість науковців, які аналізують актуальні процеси, що відбуваються в партійних системах країн Європи акцентують увагу на таких тенденціях розвитку цих систем, як: занепад центристських політичних сил, зростання підтримки правопопулістських партій у ході останніх національних парламентських виборів (так і під час виборів до Європейського парламенту), зниження рівня ідеологічної прив'язаності виборців та все більш розмита організаційна структура політичних партій.

Майлз Р. Мафтін зауважує, що трансформацію сучасних європейських партійних систем спричиняє динаміка внутрішніх (від стилів лідерства і до розробки політики та залученням громадськості) та зовнішніх (зміна уподобань виборців, зміна альянсів і міжнародні геополітичні тенденції) чинників [87].

За результатами аналізу наявних наукових праць, а також емпіричних спостережень за результатами парламентських виборів в країнах ЄС протягом 2022-2025 років та останніх чергових виборів до Європарламенту червні 2024 року, можливо узагальнити та виділити наступні сучасні тенденції функціонування та розвитку партійних систем країн ЄС:

1) **Криза традиційних партій та поява нових партій (партій нової політики (популістських, ультраправих, екстремістських).** Послаблення впливу традиційних (християнсько-демократичних, соціалістичних, ліберальних) та центричних партій – як лівоцентристських, так і правоцентристських (так зване «розмивання центризму» [91]) є однією з ключових тенденцій сучасного розвитку партійних систем європейських держав. Партії, що раніше домінували в політичному житті, дедалі частіше втрачають підтримку електорату. За твердженням це спричинено занепадом старих традиційних соціальних розколів

Це відкриває простір для нових політичних сил, зокрема як ліво-, так і правопопулістських, а також антисистемних партій. У низці країн-членів ЄС ці сили не лише здобули значну електоральну підтримку, а й стали учасниками або навіть лідерами урядових коаліцій [91].

Так, у 2023 р. у Нідерландах на парламентських виборах перемогла ультраправа партія «Партія свободи» Г. Віддреса. За результатами парламентських виборів 2024 року у семи державах-членах ЄС – Італії, Нідерландах, Словаччині, Угорщині, Фінляндії, Франції, Хорватії та Чехії, до складу національних парламентів пройшли ультраправі партії та отримали право формувати уряди.

Крім того, ультраправі партії консолідували та розширили свій вплив за результатами виборів до Європарламенту у червні 2024 р. – загалом вони отримали третину місць, хоча центристські партії зберегли більшість. Зокрема, у Франції партія Марін Ле Пен «Національне об'єднання» (RN) виграла у пропрезидентської Партії Відродження Макрона загальнонаціональне голосування, набравши 31,4%, у Німеччині партія «Альтернатива для Німеччини» (AfD) зайняла друге місце, випередивши правлячу «Соціал-демократичну партію Німеччини» (СДПН), а в Австрії ультраправа «Партія свободи» набрала 25,7% голосів [97].

Правопопулістські партії з восьми країн-членів ЄС (партія «Конфедерація» Польщі, «Відродження» Болгарії, «Відвоювання» Франції, «Республіка» Словаччини, «Союз народу та справедливості» Литви, «Свобода і пряма демократія» Чехії та «Наша батьківщина» Угорщини) на чолі з «Альтернативою для Німеччини» утворили в Європарламенті свою політичну групу «Європа суверенних націй» [42].

Інша група правопопулістських партій на чолі з угорською партією «Фідес» та французькою партією «Національне відродження» створили свою політичну групу «Патріоти за Європу», яка є третьою за розміром в Європарламенті [там само].

До основних причин зростання популярності ультраправих, екстремістських та популістських партій відносять невдоволення європейськими громадянами політикою, яку веде Євросоюз в особі своїх європейських інституцій (насамперед Європейської комісії), наслідки фінансової кризи, економічні наслідки, спричинені пандемією Covid-19,

міграційної кризи, екологічної політики, війни в Україні, а також загалом майбутнього Союзу, включаючи поглиблення інтеграції та обмеження суверенітету національних держав, подальше розширення ЄС та реформування європейських інституцій [89]. Крім того, успіх правих сил пояснюється і зміною партійної стратегії – замість вимоги розпуску ЄС та виходу з нього праві партії виступають за реформування Союзу, зокрема в частині обмеження повноважень європейських інституцій та розширення повноважень урядів національних держав [48].

2) **Протистояння мейнстрімних та популістських партій.** Зростання нових політичних сил змушує консервативні та правочентристські партії обирати між правопопулістською риторикою (особливо в питаннях міграції та повноважень національних держав) або ширшим політичним підходом. Така дилема може змінити розклад сил у державах-членах ЄС, посилити поляризацію та ускладнити євроінтеграційні процеси.

3) **Підвищення фрагментації партійних систем.** Ця ознака трансформації партійних систем означає відхід від масових партій та зростання малих кількості партій, які отримують представництво в національних парламентах, що ускладнює формування стабільних урядів і спричиняє затяжні коаліційні переговори. Така ситуація спостерігається, зокрема, у Нідерландах, Бельгії та Іспанії [97]. Фрагментація відображає зміни у виборчій поведінці громадян, зокрема зростання ролі окремих питань (single-issue politics) та зниження рівня партійної ідентифікації.

Як зазначає Майлз Р. Мафті́н пропорційна виборча система до Європарламенту з низькими прохідними бар'єрами у більшості країн ЄС сприяла успіху дрібніших партій, зокрема тих, що відкололися. Це призвело до зростання фрагментації політичного ландшафту ЄП та може ускладнити формування стабільної більшості для прийняття угодженого законодавства та політики в ЄС [87].

З іншого боку, така фрагментація спричиняє, на думку Майлз Р. Мафті́н зростанню використання коаліційної політики - як тенденції формування

коаліційних урядів в національних державах, відходу від домінування однопартійного правління (однієї партії-гегемону) та моделі успішного протистояння домінуючим партіям [Miles R. Maftean. 2024 party dynamics: Ten key trends shaping European political parties]. Так, під час парламентських виборів 2023 р. у Польщі опозиційні партії – Громадянська платформа (PO), Ліві (Lewica) і Польська коаліція (Polska Koalicja) створили успішний альянс проти правлячої протягом останніх 8 років партії «Право і справедливість» (PiS) [87].

4) Зростання впливу євроінтеграційної парадигми. Процес євроінтеграції безпосередньо впливає на функціонування партійних систем чинних держав-членів ЄС. Політичні партії змушені формулювати свою позицію щодо питань наднаціональної інтеграції, участі в спільній зовнішній та безпековій політиці, а також стосовно внутрішнього ринку ЄС. Це спричиняє ідеологічну поляризацію: одні політичні сили виступають за поглиблення інтеграції, інші – за збереження національного суверенітету або навіть вихід з ЄС (як це сталося з Великою Британією). Отже, формування та розвиток національних партій в державах-членах ЄС відбувається навколо двох полюсів – євроінтеграційного та євроскептичного. Як ми вже зазначали у підрозділі 1.2. цієї роботи, вплив євроінтеграції на партійні системи держав-членів ЄС може мати і негативний характер, що проявляється зокрема у зменшенні консолідації політичних сил та зростанні підтримки євроскептичних та популістських сил. Згаданий аспект євроінтеграційного впливу на партійну систему яскраво простежується на прикладі в більшій мірі - партійної системи Угорщині та Словаччини, в меншій – Польщі.

5) Використання цифрових технологій та штучного інтелекту у партійній політиці, конкуренції та взаємодії з виборцями. Цифровізація та нові інформаційні технології трансформують традиційні механізми політичної комунікації. Партії дедалі частіше у своїй виборчій діяльності використовують соціальні мережі як основний канал комунікації з виборцями, що змінює форму партійного активізму, знижує потребу в масових партійних структурах

і спрощує мобілізацію нових електоральних груп. Водночас, це підвищує ризики маніпуляції громадською думкою та поширення дезінформації.

Так, протягом 2022-2024 р. спостерігалось безпрецедентне зростання використання цифрових технологій у виборчих кампаніях в країнах Європи. Партії активно залучали соціальні мережі, онлайн-рекламу та аналітику даних для персоналізованого впливу на виборців, що стало наслідком цифрової трансформації та досвіду пандемії. Використання цифрових інструментів та штучного інтелекту очевидно призведе до більшої персоналізації виборчих компаній партій [87].

Як зазначив Г.-Г. Дедерер, саме поєднання сильних соціальних медіа та навичок спілкування допомогло «Альтернативі для Німеччини» залучитися підтримкою незадоволених молодих виборців шляхом активного використання соціальних мереж, особливо в TikTok [97].

Крім того, остатнім часом набирають популярності так звані мережеві (діджитал) партії або інтернет-партії, які використовують у своїй діяльності цифрові технології та соціальні мережі.

Таким чином, в державах-членах ЄС домінує багатопартійна система з обмеженим плюралізмом. Функціонування партійних систем у державах-членах ЄС у контексті євроінтеграції супроводжується динамічними змінами, зумовленими як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Криза традиційних партій, зростання популізму, фрагментація політичного поля, вплив євроінтеграційного процесу та цифрових технологій – усе це формує нове середовище для розвитку партійних систем, а також нові моделі політичних партій (партії нової політики, мережеві (діджитал) партії, популістські). Для України, яка прагне інтегруватися до ЄС, вивчення цих тенденцій є особливо актуальним з огляду на потребу модернізації власної партійної системи та підвищення її відповідності європейським стандартам.

3.2. Виклики та прогнозовані тенденції розвитку партійної системи України на шляху вступу до Європейського Союзу

У цьому підрозділі роботи ми розглянемо основні виклики, з якими стикається українська партійна система, а також спрогнозуємо ключові тенденції її розвитку на шляху до членства в ЄС.

До ключових викликів для партійної системи України в умовах нового етапу євроінтеграції (починаючи з отримання статусу кандидата у члени ЄС у 2022 р.) та в контексті зовнішньої і внутрішньої політичної ситуації в державі можна віднести зовнішні та внутрішні виклики.

До зовнішніх викликів відносяться: триваюча вже три роки повномасштабна військова агресія Російської Федерації проти України та міжнародні переговори щодо завершення цього конфлікту; активізація євроінтеграційного процесу та початок переговорів між Україною та ЄС щодо майбутнього членства в Союзі; демографічні, соціально-економічні, територіальні наслідки війни, політична поляризація; зміна уподобань та послаблення довіри виборців; зміна правового регулювання партій та виборчого процесу; вплив національних фінансово-політичних груп; взаємодія з європейськими партійними родинками.

До внутрішніх викликів: можна віднести фрагментарність, слабку інституційну організацію та внутрішньопартійну демократію партій, відсутності чіткої ідеологічної та програмної спрямованості, формування партій під персональних брандом політичного лідера; вплив олігархії та фінансово-політичних груп на діяльність партій; партійна корупція та непрозорість фінансування.

З урахуванням розглянутих нами у підрозділі 3.1. цієї роботи сучасних тенденцій функціонування партійних системи в державах-членах ЄС, а також висвітлений акторний склад та конфігурацію партійної системи України після парламентських виборів 2019 р., та враховуючи наведені вище виклики, які постають перед партійною системою України на даному етапі її розвитку, ми можемо спрогнозувати наступні перспективи трансформації та модернізації

цієї системи в умовах нового етапу євроінтеграції держави як кандидата у члени ЄС та початку переговорного процесу.

1. Інституціоналізація партій. У процесі адаптації до європейських стандартів очікується зростання ролі та впливу партій в Україні як політичного інституту, зокрема шляхом вжиття заходів, у тому числі нормативно-правових, спрямованих на впровадження вимог прозорості та демократії у сфері організації та діяльності політичних партій, а також виборчого процесу.

Зміни у національному законодавстві, що стосуються партій і виборчого процесу, спричинятимуть відповідні процеси трансформації у партійній системі, посилюватимуть спроможність політичних партій та їх вплив на формування і впровадження політики, здійснення контролю за урядом.

Протягом 2014–2025 років Україна здійснила низку законодавчих реформ, спрямованих на вдосконалення організації та діяльності політичних партій, а також виборчого процесу. Ці зміни були частиною ширших зусиль з демократизації, боротьби з політичною корупцією та наближення до стандартів Європейського Союзу.

Основні реформи та правові зміни стосувались наступного: запровадження державного фінансування політичних партій у 2015 р. з метою зменшення залежності партій від приватних донорів та посилення фінансової прозорості; удосконалені механізми фінансового контролю шляхом розширення повноважень Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) щодо перевірки законності та цільового використання коштів партій, а також контролю за своєчасністю та повнотою фінансової звітності; виборча реформа 2019 р. – прийняття Виборчого кодексу України, який запровадив пропорційну виборчу систему з відкритими списками для парламентських виборів, а також зниження прохідного бар'єру з 5% до 3% . Заміна змішаної виборчої системи на пропорційну систему з відкритими списками дозволяє виборцям впливати на формування списків кандидатів та посилити внутрішньопартійну демократію, а зниження прохідного бар'єру сприяє більшій політичній конкуренції та представленню різних політичних сил у парламенті[4; 43; 47].

У 2022 р. на тлі повномасштабного вторгнення був прийнятий Закон про щодо заборони (розпуску, примусової ліквідації) політичних партій, відповідно до якого заборонені в Україні політичні партії, діяльність яких має характер колабораціонізму і спрямована на повалення в Україні державного ладу, знищення і підміни національної ідентичності її громадян. На підставі цього Закону було заборонено діяльність в Україні 10 проросійських партій, включаючи одну із існуючих парламентських партій, яка пройшли до ВР України за результатами позачергових виборів 2019 р., та мала друге місце за кількістю депутатів в парламенті - «Опозиційної платформи – За життя» (яка складалася переважно із представників колишньої Партії регіонів»). Відповідно для участі у наступних виборах до ВР України представники вказаної партії будуть змушені або створювати нову партію, або приєднуватися до існуючих.

Після офіційного старту переговорного процесу у червні 2024 року, відповідно до Переговорної рамки Україна має розробити та затвердити Дорожню карту з функціонування демократичних інституцій. Вказана Дорожня карта серед іншого передбачає блок питань, пов'язаних із функціонуванням політичних партій в Україні. Зокрема, передбачається прийняття низки законодавчих актів, спрямованих на удосконалення фінансування політичних партій та виборчих компаній, включаючи антикорупційні заходи з метою зменшення впливу фінансово-промислових груп [9].

Інституціоналізації української партійної системи може сприяти проведення перших повоєнних парламентських виборів за новими виборчими правилами, визначеними Виборчим кодексом України 2020 р. Відповідно до цього Кодексу запроваджено «партизацію» виборчого процесу, яка передбачає, що безпосередніми суб'єктами боротьби за представництво в парламенті є винятково партії [4].

Результати місцевих виборів 2020 р., де вперше було застосовано систему висування кандидатів виключно через партійні списки, свідчать, за оцінкою

Центру Разумкова, про перспективність ефективного запровадження пропорційної системи з відкритими регіональними списками на майбутніх парламентських виборах [59].

Також, слід зауважити, що активна взаємодія, співпраця та долучення українських політичних партій (як старих, так і новостворених) до європейських партійних родин, посилить їх інституціоналізацію (через необхідність відповідності політичних програм та внутрішньої організації вимогам членства), внутрішню та зовнішню легітимність. З іншого боку, набуття чинними парламентськими партіями України членства у Європейських політичних партіях може сприяти поступовому переходу від персоналістських партій до програмно-політичних рухів, що спричинене як вимогами до приєднання, так і подальшого членства, особливо якщо розглядати факт приєднання українських політичних партій до європейських політичних родин як довгостроковий вибір.

2. Зміна ідеологічного ландшафту, посилення політизації питання євроінтеграції і його значення як фактору поляризації. Вбачається, що продовження євроінтеграційних процесів у всіх сферах суспільного життя та державної політики, проведення переговорів між Україною та ЄС щодо майбутнього членства, а також падіння підтримки проросійських сил, сформує партійну конкуренцію навколо євроінтеграції як головного вектору політичної боротьби та ключової лінії розподілу політичних партій в державі на проєвропейські та євроскептичні сили. При цьому, нішу євроскептичних сил займуть партії, прихильники яких будуть невдоволені ходом та результатами переговорного процесу між Україною та ЄС, виконанням вимог та зобов'язань щодо досягнення критеріїв членства, проведеними реформами (більшість з яких очевидно матиме непопулярний, але необхідний для майбутнього членства, характер), можливим погіршенням соціально-економічного стану та іншими проблемними питаннями, а також прихильники націоналістичної держави та збереження національного суверенітету на противагу наднаціональному управлінню, та можливо колишні прихильники

проросійських партій.

Політичні партії (як існуючі, так і новостворені) будуть змушені адаптувати свої стратегії та підходи під впливом євроінтеграційного процесу та шукати відповіді на виклики, що поставатимуть перед Україною на шляху проведення успішних переговорного процесу та набуття повноправного членства в ЄС.

Програмно-ідеологічний напрям роботи має стати одним з основних у діяльності політичних партій. Партії повинні мати визначену ідеологію. Крім того, партії повинні мати чіткі позиції з питань державної політики.

Як результат, будуть посилюватися позиції ліберальних, соціально-демократичних партій, інтегрованих у європейські партійні сім'ї. Можлива консолідація та формування стабільніших політичних блоків навколо спільних програм і цінностей, насамперед проєвропейських.

3. Зміни суспільних поділів та політичних запитів громадян. Опитування показують, що ідея європейської інтеграції – вступу до ЄС – об'єднує українське суспільство так само сильно, як і спільне прагнення до повної перемоги у війні [14].

Подальше збільшення важливості та значущості європейського питання в житті Української держави, повсюдність євроінтеграційних процесів призведуть до популяризації і проникнення європейських цінностей у світогляд українських громадян, підвищення їх політичної обізнаності та обізнаності щодо ЄС. Внаслідок такого впливу питання євроінтеграції та ставлення до нього ще більше постане на центральному місці у вподобаннях населення держави.

У відповідь на виклики євроінтеграції українських громадян будуть турбувати питання прав людини, боротьби з корупцією, реформування судової системи, захисту прав меншин та розвитку економіки. Ці теми стануть важливими складовими політичних платформ партій у майбутньому, що свідчить про необхідність відповісти на вимоги євроінтеграційного процесу.

Отже, яскраво наявним буде ключовий суспільний поділ по лінії відношення до питання євроінтеграції України – за і скептично (чи навіть

проти), що замінить історично існуючий соціально-культурний поділ на «Схід» та «Захід».

Крім того, вбачається, що серед головних викликів для партій (на рівні з успішним проведенням переговорів та вступом України до ЄС) постануть питання справедливого завершення військового конфлікту, досягнення сталого миру, повоєнне відновлення і відбудова держави.

Тому вбачається, що найбільшою підтримкою в Україні після завершення війни та початку повоєнного виборчого процесу матимуть загальноукраїнські партії націоналістичного та проєвропейського спрямування.

З іншого боку, аналіз вподобань громадян у довоєнний період та в умовах збройної агресії Росії проти України, свідчить, що проблеми, які найбільше турбують громадян, крім війни, залишилися тими самими: боротьба з корупцією (63%) та низькі зарплати і пенсії (46%) [51]. Отже, посилення соціально-економічного поділу може сприяти появі та активізації діяльності як популістських партій, так і лівих партій.

Навколо вказаних питань та шляхів їх вирішення будуть формуватися передвиборчі програми партій, що прийматимуть участь у перших повоєнних виборах. При цьому, основні моменти, що відрізнятимуть партійні програми, стосуватимуться бачення завершення війни та справедливого миру, шляхів економічного відновлення та розвитку держави, поновлення порушених прав громадян та вирішення соціальних питань [53].

4. Криза старих партій та поява нових політичних рухів.

Війна суттєво вплинула на рівень довіри громадян до політичних інституцій. Зокрема, 68% українців не довіряють Верховній Раді, а 73,5% - політичним партіям як представникам інтересів народу, що свідчить про кризу легітимності парламенту чинного скликання та глибоку недовіру до партійної системи [8].

Вбачається, що до початку повоєнних виборів існуюча наразі конфігурація та акторний склад партійної системи України зазнає кардинальних змін.

По-перше, насамперед через заборону на рівні закону, та втрату

електоральної підтримки через російську агресію, існуючі наразі політичні партії, які просували проросійські цінності, втратять можливість приймати участь у виборчому процесі. Так, за згаданим нами вище законодавчими змінами у 2022 році заборонено діяльність ряду політичних партій, таких як: «Опозиційна платформа – За життя», «Партія Шарія», «Наші», «Опозиційний блок», «Ліва опозиція», «Союз лівих сил», «Держава», «Прогресивна соціалістична партія України», «Соціалістична партія України», партія «Соціалісти» та «Блок Володимира Сальдо». Очікується, що представники вказаних політичних сил можуть утворити нові партії, або доєднатися до складу існуючих через зміну своїх позицій.

По-друге, через кризу довіри громадян до представлених наразі у ВР України 9-го скликання політичних партій, спричинену невдоволенням вирішенням існуючих проблем розвитку держави і суспільства, ці партії можуть втратити підтримку електорату. Ця ситуація може спричинити як припинення активності партій, так і їх оновлення (ребрендинг, зміну назви) або зміну позицій і програм вказаних партій, чи навіть розкол та утворення нових партій або альянсів.

Враховуючи, що найбільшу довіру громадяни висловлюють Збройним Силам України (92%) та волонтерам (81%) [8], це зумовить у подальшому необхідність для як чинних, так і нових політичних сил залучати до своїх лав військових і волонтерів, зокрема через включення їх до партійних списків.

Також, можливе виникнення нових політичних партій із залученням молоді та представників громадянського суспільства, зокрема ветеранів та колишніх учасників бойових дій, волонтерів і громадських активістів, з фокусом на прозорість, європейську інтеграцію та ефективне врядування. Такі партії можуть кинути виклик як представленим наразі у парламенті, так і іншим партіям, відповідаючи на запит суспільства щодо «нових обличь» та підходів у політиці.

По-третє, зважаючи на загальноєвропейську тенденцію кризи традиційних партій і зростання популізму, вбачається, що для участі у перших повоєнних

виборах в Україні можуть бути створені та отримати підтримку населення окремі популістські та праворадикальні партії, на противагу існуючим «старим» партіям, підтримка яких за період повномасштабної війни істотно впала.

За даними опитування експертів, проведеного Центром Разумкова, більшість експертів вважає, що в майбутньому в Україні сформується багатопартійна система поміркованого плюралізму з 5-7 партіями різних спрямувань, які будуть утворювати коаліції. При цьому, вбачається, що можлива конфігурація «2+1» з двома сильними центристськими партіями або «3+1» з однією центристською домінуючою партією та двома право/лівоцентристськими, які по чергово утворюють коаліцію, та додатковою партією актором, яка кардинально відрізняється від трьох інших [59].

5. Діджиталізація політичного процесу. Очікується, що сучасні українські партії все активніше використовуватимуть цифрові платформи для комунікації з виборцями, мобілізації підтримки та участі громадян у прийнятті рішень.

На перспективність цієї тенденції вказує як загальноєвропейський, так і національний досвід, зокрема успішне використання соціальних медіа та віртуального спілкування з виборцями партії «Слуга народу» під виборчої компанії 2019 р.

За даними дослідження Gradus Research у 2024 р. основним джерелом новин для 75% опитаних є телеграм, тоді як інші соціальні мережі, зокрема Facebook та Instagram, займають друге місце з показником 56% [60]. Зростання популярності соціальних медіа у спілкуванні громадянами як для отримання інформації, у тому числі новин про суспільні та політичні події, так і соціальної взаємодії, свідчить про те, що українським партіям слід зважати на важливість та ефективність використання цифрових інструментів і соціальних медіа для вироблення відповідних тактик і стратегій під час своєї діяльності, конкуруючи за голоси виборців.

Крім того, тенденцією подальшого розвитку партійної системи України

може стати посилення створення мережевих (діджитал) партій, ознаками яких є: відсутність формального членства та партійної структури, існування партії лише у цифровому форматі в соціальних мережах [28]. До таких партій на рівні ЄС відносять угорську партію, італійську «Рух п'яти зірок» та нідерландську «Партію свободи». В Україні «напівмережевими» партіями вважають «Слугу народу» та партію «Голос», а також «Партію Шарія» [там само].

6. Посилення фінансової прозорості та контролю за фінансуванням партій. Наразі зберігається значимість впливу фінансово-промислових груп на політичні партії в Україні.

Удосконалення механізмів державного фінансування партій, запровадження жорсткіших вимог до звітності та контроль за витратами можуть підвищити довіру до партійної системи.

Попри певні зрушення в законодавстві, фінансування партій досі залишається проблемним питанням. Часто джерела фінансування залишаються непрозорими, що створює ризики корупції та політичного впливу олігархічних структур. Хоча у 2016 році було запроваджено державне фінансування партій з метою зменшення впливу олігархів на політичні партії, а бюджетні витрати на забезпечення такого фінансування зросли з 391 млн грн у 2016 р. до 886 млн грн 2023 році [30], наразі існують проблеми із забезпеченням виконання положень закону щодо обов'язкового подання партіями фінансової звітності. Зокрема, за даними Національного агентства з питань запобігання корупції, у 2024 році подали обов'язкову фінансову звітність за період 2021-2023 рр. лише 188 партій із загальної кількості офіційно зареєстрованих партій 377, а 189 партії не подали таку звітність [61].

7. Посилення регіоналізації політичних партій. Особливістю перших повоєнних місцевих виборів очевидно стануть регіональні політичні партії, зокрема партії національних меншин, створені спеціально для участі у таких виборах.

Регіоналізація партійних сил спричинена в більшій мірі як результатами реформи децентралізації, так слабкістю або взагалі відсутністю регіональних

структурних підрозділів загальнонаціональних партій, включаючи партії, представлені у парламенті, та низьким рівнем членства. Дослідники відзначають, що на існування цієї тенденції вказують результати місцевих виборів 2020 р., коли для участі у боротьбі за здобуття депутатських місць у місцевих радах створювались спеціальні регіональні партії і водночас були низько представлені кандидати від парламентських партій [27].

Отже, вважаємо, що конфігурація партійної системи України після завершення війни та перших повоєнних виборів залишиться багатопартійною системою з кількома (5-7 партіями) різного спрямування. Поляризація в партійній системі, яка раніше була пов'язана із соціально-культурним територіальним розколом «Схід/Захід» та поділом на прозахідний/проросійський табори, остаточно поступиться місцем новій лінії розподілу – на проєвропейський та євроскептичний табори. Існуючі та нові партії ще більше активізуватимуть адаптацію своїх програмних документів та позицій до питань європейської інтеграції, вирішення питань повоєнного відновлення та відбудови України, а також подолання демографічних, гуманітарних, соціальних та економічних наслідків війни. При цьому, невиключена поява більш радикальних та популістських партій, які пропонуватимуть нові політики та альтернативи існуючому порядку денному розвитку української держави, що пов'язано із існуючим загальноєвропейським трендом кризи ідеології традиційних партій та зміною вподобань електорату.

Крім того, вважаємо, що внаслідок впливу євроінтеграційних процесів, посилення співпраці та взаємодії українських партій з європейськими партійними родинками, впровадження європейських стандартів організації партій та внутрішньопартійної дисципліни, а також політичної освіченості громадян, посилиться тенденція до переходу партій на більш чітке програмно-ідеологічне спрямування та поступової відмови від персоналістських (особистих) проєктів.

Вбачається, що з початком існуватиме тенденція до утворення нових

політичних партій на основі представників громадянського суспільства (активістів, волонтерів, колишніх військових та учасників бойових дій тощо), які будуть в опозиції існуючим партіям, представленим в парламенті. Однак, навряд такі партії зможуть отримати значну підтримку з боку населення та залишатися інституційно стабільними.

Висновки до третього розділу:

Подальший розвиток та трансформація партійної системи є невід'ємною складовою європейської інтеграції України. На цьому шляху перед нею постають як внутрішні виклики, так і зовнішні вимоги, зумовлені євроінтеграційним курсом української держави. Зростання політичної культури, підвищення ролі ідеології та інституційна стабілізація є ключовими напрямками, що сприятимуть наближенню української партійної системи до європейських стандартів. Від здатності українських партій модернізуватись залежить не лише ефективність демократії, а й успішність шляху до членства в ЄС.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження нами досягнуто наступних результатів та висновків.

1. На основі аналізу ключових теоретичних підходів у сучасній міжнародній та українській політології було поглиблено розуміння особливостей тлумачення поняття партійної системи, а також підкреслено важливість врахування євроінтеграційних процесів як чинника, що впливає на її формування та зміну. Партійна система розглядається як важливий, складний і динамічний політичний інститут держави, що потребує комплексу різних підходів – теоретичного, соціологічного, інституціонального та порівняльного. В українських умовах політичної нестабільності важливо застосовувати різні методи аналізу. Найефективнішим є синтетичний підхід, що поєднує якісні та кількісні методи. Для оцінки трансформацій партійної системи використовують індикатори, як-от створення нових партій, ідеологічні зміни, внутрішньопартійні процеси, партійна конкуренція, зміни суспільних поділів, вплив законодавчого регулювання організації та діяльності партій та виборчої системи. Вибір методології залежить від цілей, контексту та доступності даних.

2. На основі розгляду існуючих в західній науковій думці основних теоретичних засад та підходів до дослідження природи й характеру впливу європейської інтеграції на трансформацію партійних систем держав, встановлено, що у сучасній політичній науці спостерігається узгоджена позиція щодо трактування процесу інтеграції до ЄС крізь призму федералістського, функціоналістського, нефункціоналістського та міжурядового підходів.

Кожна з теорій по-своєму розкриває суть євроінтеграції, що дозволяє глибше зрозуміти її вплив на всі аспекти державної системи, зокрема партії та партійні системи. Цей вплив зумовлений унікальною природою ЄС і його політичною структурою.

Під європейською інтеграцією в контексті її впливу на партійну систему держави слід розуміти процес адаптації національних політичних партій до норм, цінностей та інституційних вимог ЄС, що проявляється у трансформації порядку організації та діяльності партій, їх ідеологічних орієнтирів, політичної поведінки та конкуренції, програмних засад та взаємодії з виборцями, виборчого процесу відповідно до європейських стандартів та практик, а також змін у суспільних поділах на підставі загальноєвропейських цінностей з регіональною специфікою. У свою чергу, поняття «європеїзація» партійної системи виступає показником рівня впливу євроінтеграційних процесів (рівня здійснених змін) на цю систему.

3. Констатовано, що незалежно від обраного теоретичного підходу перспективи, дослідники одностайно визнають суттєвий вплив євроінтеграційних процесів на внутрішні політичні системи та суспільне життя національних держав, зокрема на партійні системи та політичні партії країн-членів ЄС. Однак, питання щодо прямого чи опосередкованого характеру впливу євроінтеграції на партійні системи досі викликає наукові дискусії. При цьому західні дослідники слушно підкреслюють, що ефекти євроінтеграції більш виражені в країнах Центрально-Східної Європи (до яких відноситься і Україна), що зумовлено особливостями їхнього історичного розвитку та становлення політичних інститутів, зокрема партій і партійних систем.

4. Виявлено, що євроінтеграція, виступаючи чинником трансформації, сприяє демократизації партійних систем, але водночас може посилювати політичну конкуренцію, спричиняти поляризацію та ставати осердям ідеологічного розмежування між проєвропейськими та євроскептичними силами. Такий вплив особливо помітний у країнах, що перебувають на етапі підготовки до вступу в ЄС. У державах-членах ці процеси проявляються у зміні програмних орієнтацій партій та налагодженні нових партнерств із європейськими політичними об'єднаннями.

5. Для дослідження впливу євроінтеграції на політичні партії і партійну систему держав-членів ЄС (не вдаючись до визначення характеру такого впливу (прямого чи непрямого)), запропоновано використовувати аналітичну рамку Р. Ладреха [74], удосконалену нами шляхом додавання двох додаткових елементів (критеріїв) (*див. р. 2.1 цієї роботи*). Ця аналітична рамка для вивчення впливу євроінтеграції на партійну систему держави включає такі 7 (сім) ключових елементів (критеріїв): 1) зміни в політиці та програмно-ідеологічних засадах партій; 2) зміни в організації, функціонуванні та внутрішньопартійної демократії партій; 3) зміни моделей партійної конкуренції; 4) зміни партійно-владних відносин; 5) зміни у відносинах з європейськими партійними силами; 6) зміни виборчої системи; 7) зміни уподобань електорату.

Вважаємо, що вказана рамка може стати корисною для визначення наявності та характеру впливу євроінтеграції на партійну систему та її наслідків для неї, що буде виражатися у фіксації наявності відповідних змін трансформації чи модернізації партійної системи держави.

6. Із застосуванням комплексного підходу оцінки якісних та кількісних характеристик наявних змін у конфігурації та акторному складі партійної системи, а також аналізу зовнішніх факторів, особливо акцентуючи увагу на євроінтеграційних процесах, виділено наступні етапи формування та розвитку партійної системи України в умовах євроінтеграції: I етап «Становлення багатопартійної системи» (1991-2004 рр.) з двома підетапами – 1) багатопартійна атомізована партійна система (1991-1998) та 2) перехід до поляризованого плюралізму (1998-2004); II етап «Становлення партійної системи поміркованого плюралізму» (2004-2014 рр.); III етап «Трансформація партійної системи у напрямку поляризованого плюралізму» (2014 р. – дотепер). Для кожного етапу розвитку української партійної системи були характерні відповідні кількісні та якісні зміни: кількість політичних партій, формат їх утворення, структурні та організаційні зміни у партіях, конфігурація та акторний склад партійної системи, зміст ідеологічно-програмних засад

партій, переважаючий тип суспільного поділу та лінії розколу, зміни в вподобаннях виборців, тип виборчої системи.

7. Встановлено, що євроінтеграція стала ключовим фактором, що визначає не тільки зовнішньополітичний курс України, але й впливає на внутрішньополітичну ситуацію в країні, зокрема на трансформацію партійної системи держави. Європейський вибір України як держави-кандидата у члени ЄС передбачає політичну та економічну інтеграцію із ЄС шляхом адаптації національного законодавства до права Союзу, виконання інших зобов'язань для досягнення критеріїв членства, що включає розвиток демократичних інститутів, посилення конкуренції на політичному полі та перезавантаження політичних структур.

8. За результатами дослідження впливу євроінтеграції на формування та розвиток політичних партій та партійної системи України за період з 1991 р. по 2024 р. із застосуванням вищезгаданої аналітичної рамки, нами встановлено наступні характеристики такого впливу: 1) **зміни в політиці та програмно-ідеологічному змісті політичних партій**, які виражаються у адаптації ідеологічних засад та програм та позицій українських політичних партій до питання євроінтеграції шляхом зміни та/або включення позицій, пов'язаних із питаннями євроінтеграції України, відносинами ЄС, реалізацією ключових реформ на виконання зобов'язань України перед ЄС, успішного проведення переговорного процесу та досягнення критеріїв членства в Союзі; 2) **зміни в організації політичних партій**, які пов'язані з одного боку з реформуванням організації та діяльності політичних партій шляхом законодавчого регулювання питань державного фінансування політичних партій, ведення обов'язкового фінансової звітності партій, встановлення на рівні закону заборони політичних партій, діяльність яких спрямована проти, а з іншого боку – посиленням міжпартійної співпраці українських політичних партій з європейськими політичними родинами через необхідність дотримання спільних вимоги щодо схожості ідеологічних орієнтирів та відповідності критеріям членства в європартіях; 3) **зміни в моделі партійної конкуренції**

між політичними партіями, які полягають у партійне суперництво значною мірою ґрунтувалося на ідеологічних відмінностях, зокрема між проєвропейськими та проросійськими силами, то з просуванням євроінтеграційного курсу центр політичної боротьби поступово змістився в напрямку прагматичних питань – таких як реформи на виконання Угоди про асоціацію, подолання корупції та забезпечення ефективного державного управління з метою досягнення політичної та економічної інтеграції з ЄС; 4) **зміни в партійно-владних відносинах**, які виникають внаслідок впливу євроінтеграційних процесів на баланс влади і взаємодію між партіями та державними інституціями (насамперед урядом) з питань формування та реалізації політики у сфері євроінтеграції за принципом «штовхай-тягни» (спричинене дилемою діяльності партій в напрямі посилення євроінтеграції, що обмежує варіанти політик, чи збереження контролю над національною політикою); 5) **зміни у настроях електорату знайшли вираження у трансформації ставлення до ЄС та євроінтеграційних прагнень українців в напрямку від амбівалентності (коли суспільство з незначною різницею підтримувало одночасно і європейську, і російську модель розвитку) до безальтернативності сприйняття євроінтеграційного напрямку руху України.** Ставлення до євроінтеграції визначає ключову лінію суспільного поділу в Україні на сучасному етапі розвитку партійної системи. Водночас суспільна підтримка та значущість теми євроінтеграції для українців істотно вплинули на формування змісту програм політичних партій та їхніх публічних позицій щодо вступу до ЄС; 6) **зміни у виборчій системі** характеризуються удосконаленням правового регулювання організації та проведення виборчого процесу та запровадженням «партизації» виборів і пропорційної системи з відкритими списками на виконання євроінтеграційних зобов'язань; 7) **зміни у відносинах за межами національної партійної системи** характеризуються налагодженням та посиленням взаємодії і співпраці українських політичних партій з європейськими політичними партіями відповідних партійних родин, приєднанням національних партій у якості асоційованих членів до європартій,

що, крім зовнішньої та внутрішньої легітимності, отримання доступу до механізмів фінансування, спричиняє консолідацію політичних сил та впровадження відповідних стандартів організації та внутрішньопартійної демократії у таких партіях.

9. Визначено, що серед ключових проблем функціонування партійної системи України – низький рівень інституціоналізації політичних партій як основного елементу партійної системи, спричинений відсутністю сталої соціальної бази, слабкої або взагалі відсутності програмно-ідеологічного спрямування, орієнтації на особистість лідера, надзвичайно сильний вплив олігархічного капіталу та фінансово-промислових груп, низький рівень організації партії (у т.ч. її осередків) та внутрішньо-партійної дисципліни, високий рівень політичної корупції, а також недоліки нормативно-правового регулювання діяльності партій та нестабільність і часті зміни форми правління та виборчої системи в державі.

10. Досліджено основні сучасні тенденції функціонування і розвитку партійних систем держав-членів ЄС за результатами національних виборчих процесів 2022-2025 рр. та виборів до Європарламенту 2024 р. Встановлено, що до основних тенденцій розвитку політичних партій і партійних систем країн ЄС на сучасному етапі відносяться: 1) криза традиційних партій та поява нових партій (партій нової політики (популістських, ультраправих, екстремістських, мережових партій); 2) посилення протистояння мейнстрімних та популістських партій; 3) підвищення фрагментації партійних систем (переходу від великих масових до малих партій); 4) зростання впливу євроінтеграційної парадигми (підвищення значимості суспільного поділу за ставленням до питання ролі ЄС та подальшої глибшої інтеграції як відповідної лінії розмежування партійних сил); 5) посилення використання цифрових технологій та штучного інтелекту у партійній політиці, конкуренції та взаємодії з виборцями.

11. Визначено, що до основних викликів партійної системи України в умовах нового етапу євроінтеграції (починаючи з отримання статусу

кандидата у члени ЄС у 2022 р.) та в контексті зовнішньої і внутрішньої політичної ситуації в державі можна віднести наступні зовнішні та внутрішні виклики. До зовнішніх викликів відносяться: триваюча вже три роки повномасштабна військова агресія Російської Федерації проти України та міжнародні переговори щодо завершення цього конфлікту; активізація євроінтеграційного процесу та початок переговорів між Україною та ЄС щодо майбутнього членства в Союзі; демографічні, соціально-економічні, територіальні наслідки війни, політична поляризація; зміна уподобань та послаблення довіри виборців; зміна правового регулювання партій та виборчого процесу; вплив національних фінансово-політичних груп; взаємодія з європейськими партійними родинами. До внутрішніх викликів: можна віднести фрагментарність, слабку інституційну організацію та внутрішньопартійну демократію партій, відсутності чіткої ідеологічної та програмної спрямованості, формування партій під персональних брандом політичного лідера; вплив олігархії та фінансово-політичних груп на діяльність партій; партійна корупція та непрозорість фінансування.

12. Зазначено, що сучасні загальноєвропейські тенденції розвитку партій та партійних систем можна спостерігати в українському партогенезі, але вони дещо коригуються особливостями вітчизняного демократичного транзиту та соціокультурними рисами українського суспільства.

13. Встановлено, що до перспектив трансформації та модернізації сучасної партійної системи України в умовах євроінтеграції відносяться: 1) **інституціоналізація партій**, на що впливатиме як удосконалення нормативно-правового забезпечення функціонування політичних партій, партизація виборів та перехід на виборчу пропорційну систему з відкритими списками, а з іншого боку, активна взаємодія, співпраця та долучення українських політичних партій (як старих, так і новостворених) до європейських партійних родин, посилить їх інституціоналізацію (через необхідність відповідності політичних програм та внутрішньої організації вимогам членства); 2) **посилення політизації питання євроінтеграції і його**

значення як фактору поляризації – продовження євроінтеграційних процесів у різних сферах суспільного життя та державної політики, ведення переговорів між Україною та ЄС щодо можливого членства, а також зниження підтримки проросійських сил, визначать партійну конкуренцію навколо євроінтеграції як основного напрямку політичної боротьби та головної лінії поділу політичних партій на проєвропейські та євроскептичні; **3) зміни суспільних поділів та політичних запитів громадян** – подальше зростання значущості європейського питання для України та розширення євроінтеграційних процесів сприятимуть поширенню європейських цінностей у свідомості громадян, підвищенню їх політичної обізнаності та розуміння щодо ЄС; **4) криза старих партій та поява нових політичних рухів** вражатиметься у тому, що до початку повоєнних виборів існуюча наразі конфігурація та акторний склад партійної системи України зазнає кардинальних змін внаслідок зникнення з політичної арени проросійських партій, перегляду партійних програм та позицій існуючих парламентських партій відповідно до актуальних питань євроінтеграції та зважаючи на кризу довіри з боку населення, а також появи нових партій, утворених як знизу представниками громадянського суспільства та колишніх учасників бойових дій, так і в соціальних мережах (діджитал-партії) чи популістського і праворадикального спрямування; **5) діджиталізація політичного процесу** означатиме ще більш активне використання соціальних мереж та цифрових інструментів як для створення нових чи реформатування існуючих партій, так і для комунікації з виборцями, мобілізації підтримки, участі громадян у прийнятті рішень та партійної конкуренції; **6) посилення фінансової прозорості та контролю за фінансуванням партій** полягатиме у забезпеченні реалізації раніше прийнятих законодавчих актів щодо відкритості у фінансових операціях політичних партій, запобігання корупції та незаконному фінансуванню, зменшенню впливу фінансово-політичних груп, а також підвищенню довіри громадян до політичних процесів та партійної системи в цілому; **7) посилення регіоналізації політичних партій** вражатиметься у

активізації створення регіональних політичних партій для їх участі у перших повоєнних місцевих виборах.

14. Вважаємо, що після закінчення війни та за результатами проведенням перших повоєнних парламентських виборів в Україні збереження тип партійної системи України – багатопартійна система з кількома (5-7) партіями різного спрямування. Основна лінія поляризації суспільства буде визначена новим поділом – між проєвропейськими та євроскептичними партіями. Партії, як старі, так і нові, активніше адаптуватимуть свої програми до викликів євроінтеграції, повоєнної відбудови та подолання наслідків війни. Водночас можливе зростання підтримки радикальних і популістських сил, що відображає загальноєвропейську тенденцію кризи традиційної партійної ідеології.

Отже, подальший розвиток та трансформація партійної системи є невід’ємною складовою європейської інтеграції України. На цьому шляху перед нею постають як внутрішні виклики, так і зовнішні вимоги, зумовлені євроінтеграційним курсом української держави. Зростання політичної культури та впровадження загальноєвропейських цінностей у суспільне життя, підвищення ролі ідеології та адаптації програм і стратегій українських партій до європейських стандартів та вимог зобов’язань України перед ЄС, зміна організаційної структури, удосконалення правового регулювання діяльності партій та виборчого процесу, посилення взаємодії з європейськими партійними родинами, та інституційна стабілізація є ключовими напрямками, що сприятимуть наближенню української партійної системи до європейських стандартів та інституційній стабілізації. Від здатності української партійної системи модернізуватись залежить не лише ефективність демократії, а й успішність шляху до членства в ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Балашова О.В. Еволюція партійних систем України та Республіки Польща (1989–2019 роки) : дис. .. доктор філософії. Острог, Львів, 2021.
2. Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 01.01.2025 року. Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/ddr/services/legalisation-zmi>.
3. Віднянський С. Взаємовідносини України і Європейського Союзу після помаранчевої революції: потенціал і нереалізовані можливості. Геополітика України: історія і сучасність. 2018. Вип. 1. С. 9-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gpuis_2018_1_3.
4. Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>.
5. Виміри ставлення до ЄС і НАТО та ставлення до США. КМІС. 14.01.2025. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1468&page=1>.
6. Вонсович С. Г. Концепт «євроінтеграція»: історико-політологічний дискурс. *Політикус*. 2022. Вип. 4(2). С. 34–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/polit_2022_4%282%29_7.
7. Гончаренко Н. І. Партійна система України: етапи становлення, перспективи розвитку // Соціально-економічні, політичні та гуманітарні виміри національного та місцевого розвитку : зб. наук. ст. учасників другої Всеукр. наук.-практ. конф. / редкол. : С. В. Степаненко (голова ред.) та ін. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2020. С. 159–165. URI: <https://repository.pdmu.edu.ua/handle/123456789/16967>.
8. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2024 роках. Київський міжнародний інститут соціології. 2025. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1>.
9. Дорожня карта з функціонування демократичних інституцій. Міністерство юстиції України. 07.02.2025. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Proyekt-Dorozhnya-karta-z-FDI-.pdf>.

10. Дунаєва Л. М. Парти́йна система в умовах модернізації суспільства: світовий досвід і Україна: дис.... канд. політ. наук: 23.00.02 / К., 2001. 223 с.
11. Золкіна М. Громадська думка щодо євроінтеграції: нові тренди як шанс на консолідацію суспільства. Євроінтеграція України: досвід сусідів та перспективи об'єднання суспільства. К., 2014. С. 10. URL: http://dif.org.ua/uploads/pdf/1407765948_3132.pdf.
12. Євроінтеграційні зобов'язання політичних партій: аналіз виборчих програм. Дослідження Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС та Української національної платформи Форуму громадянського суспільства. 2019. URL: http://old.eap-csf.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/electoral-programs_analysis.pdf.
13. Євроінтеграційний дайджест. Випуск №132 від 17.03.2025. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/en/digest/vypusk-132-vid-bereznya-2025-roku/>.
14. Євроінтеграційні прагнення українців: від амбівалентності до увиразнення. Резнік О. Фонд Демократичної ініціативи ім. І. Кучеріва. 30.08.2022. URL: <https://dif.org.ua/article/evrointegratsiyni-pragnennya-ukraintsiv-vid-ambivalentnosti-do-uviraznennya>.
15. Лебедюк В. Конфігурація партійної системи України: нисхідні та висхідні тенденції // Сучасна українська політика: зб. наук. пр. К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013. Вип. 28. С. 157-169. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/1732/1/article_Lebediuk_Vitalii.pdf.
16. Лебедюк В. Типологія партійних систем: минуле і сьогодення. Політичний менеджмент. 2013. № 59. С. 60-69. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/lebeduk_typologia.pdf.
17. Лешанич М.М. Особливості процесу інституціоналізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту : дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Ужгород, Львів, 2020. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/10/dis_leshanych.pdf.
18. Кармазіна М. Етапи розвитку багатопартійності в Україні (кінець 1988-2011рр.). Парти́йна система сучасної України: еволюція, тенденції та

перспективи розвитку // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24-25 листопада 2011 р.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 75-106.

19. Ключев А. Чи відбулася парламентська коаліція? 14.04.2015. URL: https://lb.ua/news/2015/04/14/301738_chi_vidbulasya_parlamentska.html.

20. Ключкович А. Ю. Парти́йна система Німеччини: політологічний аналіз механізму взаємодії органів державної влади та політичних партій (1990-2005 рр.) : дис. ... канд. політ, наук : 23.00.02. Ужгород, 2005. 241 с.

21. Копинець Ю. Ю. Вплив сучасних тенденцій розвитку партійних систем країн Європейського Союзу на еволюцію та функціонування партійної системи України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Ужгород; Львів, 2021. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_kopynets.pdf.

22. Манайло-Приходько Р., Остапець Ю. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України: монографія. Ужгород: Вид-во «Рік-У», 2020. 338 с.

23. Меркотан К. П. Трансформація інституту багатопартійності країн Європи в умовах сучасного політичного процесу : дис.... канд. політ, наук : 23.00.02. К., 2008. 231с.

24. Назаров М. Кількісні та якісні підходи до типологізації партійних систем. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології. 2014. № 1111, вип. 26. С. 42-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPPO_2014_1111_26_10.

25. Нікогосян О. О. Особливості розвитку політичних партій і партійних систем у посткомуністичних країнах : дис.... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2008.

26. Остапець Ю.О., Ключкович А.Ю., Ярош Я.Б. Сутність, типологія та чинники розвитку партійних систем. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/52812/1.pdf>.

27. Остапець Ю., Петрінко В. Трансформація партійної системи України у поствоєнний період. Вісник Львівського університету. Філософсько-

політологічні студії. 2023. Вип. 47. С. 240-246. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2023_47_32.

28. Остапець Ю. Мережеві (діджитал) партії в українському партогенезі: що далі чекає на українську партійну систему? Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура : матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії Covid-19». Ужгород, 2021. С. 173-179. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/43652>.

29. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень-жовтень 2022р.). Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykoideologichni-oriientsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r>.

30. Партії продовжують отримувати сотні мільйонів з бюджету і не звітують. Як це змінити? LB.ua. 07.01.2023. URL: https://lb.ua/news/2023/01/07/541681_partii_prodozhuyut_otrimuvati_sotni.html.

31. Передвиборча програма 2019 р. партії «Голос». Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=389.html>.

32. Передвиборча програма 2019 р. партії «Слуга народу». Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=403.html>.

33. Передвиборча програма 2019 р. партії «Європейська солідарність». Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=335.html>.

34. Передвиборча програма 2019 р. партії «ВО «Батьківщина». Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=328.html>.
35. Передвиборча програма 2019 р. партії «Опозиційна платформа – за життя». Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=393.html>.
36. Передвиборча програма 2019 р. партії «Українська стратегія Гройсмана». Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=398.html>.
37. Передвиборча програма 2019 р. партії «ВО Свобода». Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=355.html>.
38. Передвиборча програма 2019 р. партії «Сила і честь». Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=344.html>.
39. Перспективи розвитку партійної системи України. Фундація «Відкрите суспільство». 02.04.2013. URL: <https://osf.org.ua/parlament/view/67>.
40. Політичні теорії сучасності [Текст] : посіб. з філос. дисциплін / Клаус Байме ; пер. з нім. М. Д. Култаєвої та М. І. Бойченко. - К. : Стилос, 2008. - 396 с. : рис., табл. - (Сучасна гуманітарна бібліотека). Пер. изд.: Die politischen Theorien der Gegenwart: eine Einführung / Beume Klaus von. - 2000.
41. Пономарьова Г. Зміна виборчої системи України в контексті інтеграції до Європейського Союзу. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4891/1/Ponomarova_229.pdf.
42. Праві в Європарламенті: хто з ким і за що? 11.07.2024 URL: <https://www.dw.com/uk/pravi-v-evroparlamenti-hto-z-kim-i-za-so/a-69619388>.
43. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення державного фінансування та контролю за діяльністю політичних партій :Закон України від 23.08.2023 р. № 3337-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3337-20#Text>.

44. Програма інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 14.09.2000 р. № 1072/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00#Text>.

45. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>.

46. Про Основні напрями зовнішньої політики України : Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993 р. № 3360-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>.

47. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>.

48. Результати виборів Європейського парламенту 6-9 червня 2024 року та їхнє значення для політичного майбутнього ЄС та України. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/rezultaty-vyboriv-yeuropeyskoho-parlamentu-6-9-cherhvnya-2024>.

49. Семенко В.В. Особливості розвитку партійної системи Австрії у контексті європейських трансформаційних процесів : автореф. дис.... канд. політ. наук : 23.00.02. Чернівці, 2006. 18 с.

50. Сокур О.В. Європейська інтеграція: теоретичні засади та еволюція поглядів. Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 55. С. 50-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appol_2015_55_8.

51. Сприйняття населенням основних проблем (крім війни) та хто має докладати зусиль для боротьби з корупцією: результати телефонного опитування, проведеного 30.09.-11.10.2023 р. Київський міжнародний інститут соціології. 2023. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1322&page=1>.

52. Топалова С. О. Політичні партії як суб'єкти державної влади: компаративістський аналіз : дис.... канд. політ. наук: 23.00.02. Харків, 2004. 210 с.

53. Тюканкіна Є. Виклики та перспективи трансформації політичних партій як основного елементу партійної системи України в умовах війни та післявоєнної відбудови // збірник тез і доповідей науково-практичної конференції «Російська віна проти України: трансформація соціальних інституцій та практик», НаУКМА, Київ, 2025.

54. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : Закон України від 10.11.1994 № 237/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text.

55. Шведа Ю.Р. Теорія політичних партій і партійних систем навч. посіб. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів: Тріалда плюс, 2004. 528 с.

56. Шведа Ю.Р. Партійна система незалежної України: етапи трансформації. Український науковий журнал «Освіта регіону». Політичні інститути і процеси. 2009. №3. С. 50-55. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/140>.

57. Шульга М. Принципи та аспекти європейської інтеграції. Український науковий журнал «Освіта регіону». Політологія. Психологія. Комунікації. 2012. №1. С.142-146. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/396>.

58. Шуша С. Євроінтеграційна шокотерапія від Партії регіонів для Росії. LB.ua. 13.09.2013. URL: https://lb.ua/blog/stanislav_shukh/226328_ievrointegratsiyna_shokoterapiya_vid.html.

59. Якименко Ю. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті. Київ. Центр Разумкова. 2017. 428 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_PARTII.pdf.

60. Як змінилося медіаспоживання в Україні у 2024-му. Дослідження Gradus Research. 15.10.2024. URL: <https://ms.detector.media/withoutsection/post/36734/2024-11-15-yak-zminylosya-mediaspozhyvannya-v-ukraini-u-2024-mu-doslidzhennya-gradus-research/>.

61. 189 політпартії не зареєструвалися в реєстрі POLITDATA. НАЗК. 15.03.2024. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/189-politpartii-ne-zareestruvalysya-v-reestri-politdata/>.

62. Beaudonnet, L., & Gomez, R. The imbalanced effect of politicization: How EU politicization favours Eurosceptic parties. *European Union Politics*, 2024. 25(2), 354-375. URL: <https://doi.org/10.1177/14651165231220615>.

63. Beyme Klaus von. *Political Parties in Western Democracies*. New York : St. Martin's Press, 1985. P. 255-264.

64. Blondel J. Types of party system. From Peter Mair (ed.) *The West European Party System*. Oxford: University Press, 1990. P. 302-310, URL: <http://janda.org/c24/Readings/Blondel/blondel.html>.

65. Dahl R. *Party Systems and Patterns of Opposition. The West European Party Systems*. Oxford University Press, 1990. P. 296-302.

66. Enyedi Z., Bertoa F. C. Party systems: types, dimensions, and explanations. 2020. URL: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1754>.

67. Featherstone K. *Introduction: In the Name of Europe. The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press, 2003. URL: <https://academic.oup.com/book/7757>.

68. Grossman J. *EU Membership as a Tool for Democratization*. Freedom House. 2006. URL: http://www.partners.civiced.org/paw/tools/people_download.php?group=event&id=199.

69. Harmsen R., Wilson T. M. *Introduction: Approaches to Europeanization*. *Yearbook of European Studies*, 14. 2000. P. 16.

70. Haughton T., Rybar M. A tool in the toolbox: assessing the impact of EU membership on party politics in Slovakia. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 2009. P. 540-563. https://www.researchgate.net/publication/233127459_A_Tool_in_the_Toolbox_Assessing_the_Impact_of_EU_Membership_on_Party_Politics_in_Slovakia.

71. Hix S., & Goetz K. Introduction: European integration and national political systems. *West European Politics*, 23 (4). P. 1-26. URL: <https://doi.org/10.1080/01402380008425398>.

72. Jones M. P. The Nationalization of Parties and Party Systems: An empirical measure and an application to the Americas. Working Paper, №304, February 2003, URL: https://www.researchgate.net/publication/247932594_The_Nationalization_of_Parties_and_Party_Systems.

73. Kritzinger S., Michalowitz I. Party Position Changes through EU Membership? The (non-)Europeanisation of Austrian, Finnish and Swedish Political Parties. URL: https://shs.cairn.info/article/E_POEU_016_0019?lang=en.

74. Ladrech R. Europeanization and political parties: Towards a Framework for Analysis. 2002. *Party politics*, vol 8. N. 4 pp. 389-403/ URL: <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/15525447.pdf>.

75. Lane J.-E. *Politics and Society in Western Europe*. London: Sage Publications, 1987, p.154-179. URL: <http://ww.janda.org>.

76. LaPalombara J., Weiner M. *Political Parties and Political Development*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1969. 487 p. URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781400875337_A26059706/preview-9781400875337_A26059706.pdf.

77. *Les Partis Politiques*. By Maurice Duverger. Paris: Librairie Armand Colin. 1951. P 476.

78. Lewis P. G. *Consolidation or collapse?: Impacts of EU involvement on party systems in Central Europe*. Austin, Texas. 2005. URL: <http://aei.pitt.edu/id/eprint/3028>.

79. Lewis P.G., Mansfeldova Z. *The European Union and party politics in Central and Eastern Europe*. 2007. . URL: <https://openresearch.ceu.edu/server/api/core/bitstreams/3e31f809-90c1-4b3f-b146-fc9fe8fe8048/content>.

80. Lieven de Winter. The impact of European integration on ethnoregionalist parties. 2001. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/13283223.pdf>.
81. Lijphart A. Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty- Six Countries. New Haven (Conn.). Yale University Press, 1999. 351 p.
82. Lipset, S. M., & Rokkan, S. (1967). Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives. New York: Free Press.
83. Marks G., Wilson C.J. National Political Parties and European Integration. 2000. URL: https://garymarks.web.unc.edu/wp-content/uploads/sites/13018/2016/09/Marks.Wilson.Ray_political-parties-and-european-integration.pdf.
84. Mair P. Party System Change. Approaches and Interpretations. Oxford: Clarendon Press, 2002, p.52.
85. Mair P. The Europeanization of parties and party systems. Journal of European Public Policy. 2004. 11 (2). P. 337-348. <https://scispace.com/pdf/peter-mair-and-the-europeanization-of-parties-and-party-1iuus85ttt.pdf>.
86. Meleshevich A. Political parties in Ukraine: learning democratic accountability? Political parties and democracy / Kay Lawson, gen. ed. — Santa Barbara, CA : Praeger, 2010. Vol. 3 : Post Soviet and Asian political parties / Baogang He, Anatoly Kulik and Kay Lawson, ed. P.85-111.
87. Miles R. Maftan. Party dynamics: Ten key trends shaping European political parties. 2024. URL: <https://political.party/political-party-trends-2024/>.
88. Olsen J. P. The Many Faces of Europeanization. Arena Working Papers WP 01/2: 3-4. URL: https://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-working-papers/2001-2010/2002/wp02_2.htm.
89. Party Choice in the 2024 European Parliamentary Elections: Old and New Cleavages among Parliamentary Group Voters. URL: https://www.researchgate.net/publication/390126848_Party_Choice_in_the_2024_European_Parliamentary_Elections_Old_and_New_Cleavages_among_Parliamentary_Group_Voters.

90. Pedersen M. N. The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility. *European Journal of Political Research*, 1979. Vol.7, p.1-26. URL: <http://janda.org/c24/Readings/Pedersen/Pedersen.htm>.

91. Prysiazhniuk M. Political dynamics in selected European States in the context of the 2024 elections: impact on support for Ukraine. France, Austria, the United Kingdom, Belgium, the Netherlands. URL: <https://analytics.intsecurity.org/en/political-dynamics-european-countries/>.

92. Radaelli C. M. Europeanisation: Solution or problem? *European Integration online Papers*. №8. 10.10.2004. URL: https://www.researchgate.net/publication/5015009_Europeanisation_Solution_or_Problem.

93. Rokkan S. The electoral balance. *The West European Party Systems*. Oxford University Press, 1990. P. 311-315.

94. Sartory G. *Parties and Party Systems: A Framework of Analysis*. New York: Cambridge University Press, 1976. 257 p. URL: https://moodle2.units.it/pluginfile.php/551036/mod_resource/content/1/Sartori%20C%20Parties%20and%20party%20systems.pdf.

95. Stoychev S. Europeanization of the Bulgarian party system: dynamics and effects. *CEU Political Science Journal*. 2008. №3. P. 2-24. URL: https://www.researchgate.net/publication/235990369_EUROPEANIZATION_OF_THE_BULGARIAN_PARTY_SYSTEM_DYNAMICS_AND_EFFECTS.

96. Timus N. The influence of European integration on Party Politics and Party Systems of PostSoviet EU Neighbours, Central European University, Budapest. Garnet Working Paper. № 45. 08.05.2008.

97. The year of elections: The rise of Europe's far right. 30.09.2024. URL: <https://www.ibanet.org/The-year-of-elections-The-rise-of-Europes-far-right>.

АНОТАЦІЯ
кваліфікаційної роботи

Тема: «Перспективи трансформації партійної системи України в умовах європейської інтеграції»

Студентка: Тюканкіна Єлизавета Сергіївна
(прізвище, ім'я та по-батькові)

Рік навчання, факультет: 2 р.н., факультет соціальних наук та соціальних технологій

Науковий керівник: Чабанна М.В., д.політ.наук, доцентка, завідувачка кафедри політології
(вчений ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент _____
(вчений ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Дата захисту “13” червня 2025 р.

Короткий зміст роботи

У магістерській роботі «Перспективи трансформації партійної системи України в умовах європейської інтеграції» досліджено розвиток та зміни партійної системи України під впливом євроінтеграційних процесів. На основі аналізу сучасних теоретичних підходів до вивчення партійних систем і природи європейської інтеграції поглиблено розуміння змісту поняття партійної системи та специфіки її трансформаційних змін внаслідок впливу євроінтеграції. Запропоновано використовувати удосконалену аналітичну рамку Р. Ладреха для аналізу та оцінки впливу європейської інтеграції на партійну систему держави, яка включає сім ключових критеріїв змін.

У роботі виділено три етапи розвитку партійної системи України в умовах євроінтеграції з 1990-х років до сучасності, виявлено основні кількісні та якісні характеристики змін цієї системи. Вперше зроблено спробу виявити наявність та проаналізувати характер впливу євроінтеграції на політичні партії та партійну систему України із застосуванням модернізованої аналітичної

рамки Р. Ладреха. Доведено, що євроінтеграційний курс України сприяв демократизації партійної системи, переформатуванню політичної конкуренції навколо питання євроінтеграції, адаптації партійних програм до вимог ЄС, реформуванню внутрішньопартійної організації, змінам у вподобаннях електорату та суспільних поділів, а також посиленню взаємодії з європейськими партійними об'єднаннями.

Встановлено, що ключовими проблемами української партійної системи залишаються низький рівень інституціоналізації партій, вплив олігархічного капіталу та нестабільність політико-правових рамок. Проаналізовано сучасні європейські тенденції розвитку партійних систем, які частково проявляються і в Україні, однак адаптуються до національних умов.

Робота окреслює перспективи трансформації партійної системи України в контексті європейської інтеграції через подальшу інституціоналізацію партій, поглиблення ідеологічної поляризації за ознакою ставлення до питання ЄС, появу нових політичних сил, посилення цифровізації політичного процесу та фінансової прозорості. Підкреслюється, що в умовах перебування України як держави-кандидата у члени ЄС в переговорному процесі щодо майбутнього приєднання до Союзу подальша модернізація національної партійної системи є важливою умовою для ефективного здійснення курсу України на членство в ЄС та зміцнення демократичних інститутів.

Ключові слова: політична партія, партійна система, трансформація, Європейський Союз, європейська інтеграція, європеїзація.

Short summary (annotation):

The master's thesis "Prospects for the Transformation of Ukraine's Party System in the Context of European Integration" explores the dynamics of changes in Ukraine's party system under the influence of European integration processes. Based on the analysis of contemporary theoretical approaches to party systems and the nature of European integration, the research deepens the understanding of the concept of a party system and the specifics of its transformational changes due to

the impact of European integration. An enhanced analytical framework, based on R. Ladrech's model, is proposed for assessing the impact of European integration on national party systems, incorporating seven key criteria of change.

The study identifies the stages of development of Ukraine's party system from the 1990s to the present, highlighting major quantitative and qualitative transformations. For the first time, an attempt has been made to identify the presence and analyze the nature of the impact of European integration on political parties and the party system of the state using the modernized analytical framework of R. Ladrech. It demonstrates that Ukraine's European integration course has contributed to the democratization of the party system, the reconfiguration of political competition around European integration issues, the adaptation of party programs to EU requirements, internal organizational reforms within parties, changes in electorate preferences and social divisions, and the strengthening of ties with European party families.

It is established that major challenges for Ukraine's party system include a low level of party institutionalization, the influence of oligarchic capital, and instability in political and legal frameworks. The thesis also analyzes current European trends in party system evolution, noting their partial reflection and national adaptation in Ukraine.

The research outlines the prospects for the modernization of Ukraine's party system towards Europeanization through stronger party institutionalization, deepened ideological polarization regarding European integration, the emergence of new political forces, increasing digitalization of political processes, and enhanced financial transparency. It emphasizes that the successful transformation of Ukraine's party system is crucial for the effectiveness of its democratization and progress toward EU membership.

Key words: political party, party system, transformation, European Union. European integration. Europeanization.